

मराठीचा विकास : महाराष्ट्राचा विकास

राज्य मराठी विकास संस्था
(महाराष्ट्रशासन पुरस्कृत)
एल्फिन्स्टन तांत्रिक विद्यालय,
३, महापालिका मार्ग,
धोबीतलीव, मुंबई - ४००००१
रजि.नं. एक १६०९४ (मुंबई)

दूरध्वनी : २२६५३९६६ / फॅक्स : २२६३१३२५

Email rmvs.mumbai@yahoo.com

निवेदन

महाराष्ट्र राज्याचे सांस्कृतिक धोरण २०१० अंतर्गत मराठी भाषेतील प्रतिमुद्राधिकाराची (कॉपीराइटची) मुदत संपलेले दुर्मिळ ग्रंथ महाजालावर उपलब्ध करून द्यावे असे म्हटले आहे. त्यानुसार मराठी भाषा विभागाच्या आदेशाप्रमाणे (शासननिर्णय क्र. रासांधो १०१२/प्र. क्र./ २०१२/भाषा-३ दि. २८ मार्च २०१३) राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे असे ग्रंथ आणि नियतकालिके महाजालावर उपलब्ध करून देण्याचा प्रकल्प राबवण्यात येत आहे.

ह्या प्रकल्पांतर्गत उपलब्ध होणारे ग्रंथ व नियतकालिके प्रतिमुद्राधिकार अधिनियमाची मुदत उलटलेले असल्याने सार्वजनिक स्वरूपात उपलब्ध आहेत. ही सामग्री विविध ग्रंथालयांनी जतन करून ठेवल्यामुळेच आज आपल्याला उपलब्ध होत आहे.

सदर पुस्तके अथवा नियतकालिके जशी उपलब्ध होत जातील तसे त्यांचे संगणकीकरण करून जनतेला ती उपलब्ध करून देण्यात येतील. ह्या ग्रंथांच्या / नियतकालिकांच्या पीडीएफ प्रती आपण विनामूल्य उतरवून घेऊ शकता. असे करताना आपण खालील सूचना लक्षात घेऊन त्यांचे पालन करावे.

०१. सदर ग्रंथांच्या पीडीएफ प्रती ह्या वैयक्तिक वापरासाठी विनामूल्य उतरवून घेता येतील तसेच इतरांनाही विनामूल्य देता येतील. पण कोणत्याही कारणासाठी त्याचा व्यावसायिक वापर करता येणार नाही.
०२. सदर ग्रंथांचे दुवे इतरांना देताना त्यासाठी कोणतीही रक्कम आकारता येणार नाही.
०३. पीडीएफ प्रतींवर असलेली राज्य मराठी विकास संस्थेची मुद्रा आपणास काढता येणार नाही.
०४. आपल्या अभ्यासासाठी, संशोधनासाठी ह्या सामग्रीचा उपयोग करताना आपण योग्य तो श्रेयनिर्देश केला पाहिजे.

वरील अटीचा भंग झालेला आढळल्यास कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल.

स्पष्टीकरण : सदर सामग्री ही केवळ ऐतिहासिक दस्तऐवज म्हणून उपलब्ध करण्यात आली असून ह्या सामग्रीतून व्यक्त होणारी मते, विचारसरणी इ. त्या त्या लेखक, संपादक इ. कर्त्यांची आहे. त्यांपैकी कोणतेही मत, विचारसरणी इ. ह्यांचा पुरस्कार महाराष्ट्र शासन, मराठी भाषा विभाग, राज्य मराठी विकास संस्था ह्यांपैकी कुणीही करत नसून त्या त्या मताचे वा विचारसरणीचे दायित्व उपरोक्त विभागांवर असणार नाही.

॥ श्री ॥

काव्येतिहास-संग्रह.

भुजतरुवनच्छायां येषां निषेव्य महौजसां
जलधिरसना मेदिन्यासीदसावकुतोभया ।
स्मृतिमपि न ते याप्ति क्षापा विना यदनुग्रहम्
प्रकृतिमहते कर्मस्तस्मै नमः काविकर्मणे ॥

राजतरंगिणी.

पुस्तक १०.

मार्च, सन १८८७.

अंक ३.

प्रकाशक (एडिटर)

जनार्दन बाळाजी मोडक, बी. ए.

व

काशिनाथ नारायण साने, बी. ए.

हे मासिक पुस्तक

पुणें येथें

ज्ञानप्रकाश छापखान्यांत छापिलें.

किंमत ८ आणे.

अनेककविकृत-प्रकरणें ४२ भाग २ रा. किंमत २ दोन रुपये व टपाल
हॉशील ४२८६. खेरीन पडेल.

वर्गणीदारांनीं अवश्य लक्ष घावें.

काव्येतिहास-संग्रहाचा आज कोणता संक आपणांकडे येत आहे हें
सांगणें नको. तथापि बऱ्याच गृहस्थांकडून वर्गणी येणें राहिली आहे; असें
त्यांचे हिशेबावरून समजतें. फेब्रुवारीमध्ये अशा गृहस्थांकडे बिले गेली आहेतच.
तेव्हा त्याप्रमाणें आपला बाकीचा निकाल करून टाकण्याची मेहेरबानी त्यांनीं
करावी, म्हणजे उभयतांसाठी हितकारक आहे. सुज्ञांस विशेष लिहिणें नको.

२. मनीआर्डर अगर एजंट्यांकडे वर्गणी मरण्यावर आमचेकडे एक काडें पाठ-
वावा. असें केल्यानें हिरोध वेळचपावेलेस समजण्यास बरें पडतें. हे विनंतो.
का० सं० व्यवस्थापक.

विषयक्रम.

बखरी.

श्रीमंत भाऊसाहेबांची कैफियत.....	२५-३०
श्रीमंत भाऊसाहेबांच्या कैफियतीचें मुखपत्र ..	१-२
पत्रे, यादी वगैरे	४४५-४५२

मराठी कविता- भाग ३ रा—

गंगाधरशास्त्री मंग्युठकरकृत-भामिनीविलासाचें पद्यात्मक भाषांतर व टिप्पण, वामनपंडितशिष्यकृत ध्रुवचरित्र	१३३-१४८
---	---------

संस्कृत काव्ये.

शिवकाव्य पूर्वार्द्ध व उत्तरार्द्ध यांची अनुक्रमणिका ..	१-४
शिवकाव्यस्योत्तरार्धस्य शुद्धिपत्रम्	१-४
मोरोपंतकृत गंगाविशतिः, श्रीहरिसंबोधनस्तोत्रम् ..	१३३-१४०

मराठी रीत सोडून अविंधी रीतीचा स्वीकार-पळ. (२५)

रावसाहेबांचे मुढ्याचा हत्ती व भाऊसाहेबांची बसती घोडी ऐशीं सुजातळवला याजकडे गेलीं.

त्यानंतर सी। पार्वतीबाई यांचे बंदोबस्तास बिसाणी कृष्ण जोगदंड या समागमें पांचशें धनगर देऊन ठेविले होते. त्यास आह्वा केली होती कीं, “आम्ही जुंज करून पार होऊन निघालों तरि यास घेऊन दिछीचे रोंखे निघोन यावें. आणि आम्ही पडलों असें वर्तमान ऐकिल्यावर यास निवें मारून तुम्हीं निघोन जावें.” असा निश्चय खास सांगून त्यांच्या रखवालीस ठेविले होते. मोड जाला, लोक पळों लांगले, ते समयी बिसाणी कृष्ण व लोक याणीं आपले जीव वाचविले. कोणीकडे गेले हें कळेना. जानू भिताडा खिसमतगार एकटा राहिला. त्याणें हिंमत धरून आपले पाठीशीं बांधून तेथून बाहेर काढिलें.

त्यानंतर दुसरे वर्तमान जुंजातून मातबर सरदार व लहान थोर कितेक लोक पळोन आले. ते पश्चिमेकडे जुन्या तळावर खंदकांत येऊन दाखल जाले कीं, भाऊसाहेबां माघारे पळोन येऊन पूर्ववत् प्रमाणें तळ काढून रहातील. या मागे नित्य जुंजांत जात असत तेव्हां संध्याकाळीं माघारां फिरून येत. त्याप्रमाणें येतील. म्हणून माघारे बुणभ्यांसुद्धा येऊन खंदकांत दाखल जहाले. तो तेथीज तीम व बुणगे पळतात. तेव्हां तेथेही धीर पुरेनासा जाला, मग तेथूनही वाट सांपडेल तिकडून पळत गेले. ब्याचे घोड्यांत जीव होता तो खंदक पार होऊन पाणिपत शहरांत गेला. तिकडून ब्यास मार्ग बघीस पडला तसे निघाले. कितेक गाडे व लुकडे व बायका खंदकांतून निघावयाचें जालें नाहीं ते तेथच्या तेथेंच राहिले. ते मिलचाकडील लोकांनीं पाणिपत शहरचा बंदोबस्त करून खंदकांतील मालत लुटूं लागले. कितेक बायका धरून नेल्या. कितेकांनीं निवें मारिल्या. तीच गत पुरुषांस. कत्तल करून निवें मारिलें. व धरून ही बहुत दस्त केले.

प्रातः काळचे प्रहर दिवसानंतर जुंज लागलें तो तीन प्रहर हाणा मारा हेंच जालें. श्वीनें रक्त प्राशन केलें. हिंदूमध्य या प्रो जुंज मागे जाल नाहा व मोडही या प्रो होऊन कत्तल जालो नाहीं. पुढेही होणार नाहींसें दिसतें. तथापि ईश्वराची करणा कीं, श्वाताल लोक नेऊन त्यांस मारावयाचें केलें. मराठे लोक निर्माण केले. फौजा हटाने कधीं केल्या होत्या ! आपल्या लष्करांत जांवता खंदक खाणून कोण राहिलें होतें कीं काय ! उत्तम प्रकारें गांठ पडली तरि जुंज द्यावें नाहीं तरि पळोन जावें. हा मराठधर्म पुरातन चालत आला आहे. तेणें करूनच श्वी जिंकिली होती. ते सोडून अविंधी धर्माचा स्वीकार

केला. आणि लोक दरोबरस्त व घोडी मारविली. ईश्वरसत्ता ! उपाय काय ! नाना साहेब व भाऊ साहेब ईश्वरी अवतार धरून या युगीं चरित्र केले.

त्या नंतर जुंज होता होता रात्र जाली. जुंज बंद जाले. हत्यार राहिली. द्विधासराव यांचे मुडद्याचा हत्ती सुजातडवला याजकडे गेला होता. तेथे दौला याजकडील गोसावी गिपाई होता त्याने लष्करचे षळापैकी तैलंग ब्राम्हण आणून रायाचें दहन कराविले. उत्तम प्रकारे गत करून अस्थि वाराणशीस रवाना केल्या. पाणिपतातील लोक शहरांतून दुसरे दिवशीं गांवचे दरवाजे बंद करून कुल् पळाचा बंद करून दहा-पंधरा हजार पळ धरिला. खंदकातील धरले. तेव्हा ताकीद नाली की, माणसांस न मारावे. मालत घेऊन सोडून द्यावे. त्याजवरून दुसरे दिवशीं याणीं मारले नाही. बंद धरिला होता तो कुल् घीस हजार पर्यंत लष्करात आणिला. दोन दिवसपर्यंत लष्करात होता. त्यास सुजायत दौला याणीं गिलचाशीं तीन लक्ष रुपये खंदणी देऊन धर्मार्थ बंद सोडून दिला. रणातील ही शोष सुजायत दौला याणे करून मातबर सर-दारांची वगैरे लोकांची ओळख निघाली त्यास नेऊन गत उत्तम प्रकारे केली.

त्यानंतर इकडील पळाने वर्तमान तरि कितेक घोड्याचे सामर्थ्य करून दिल्लीचा रस्ता ज्यांस सांपडला ते पांच-सात हजार निघोन गेले. त्यांस त्या मार्गे दांडगे गांवचे भेटले त्यांनीं मारामार करून कितेकांची घोडी घेऊन सोडिले, व कितेक जिवें मारिले. त्यामध्ये ज्यांचे घोड्यांस जीव बराच होता ते पांच-सात-हो वांचून संध्याकाळीं चाळीस कोस दिल्लीस जाऊन दाखल जाले. कितेकांस दुसरे मार्ग सांपडले, ते भकोन घोड्यांत पडले. भगवेंतें घाट दिल्ली तिफडे गेले. आयुष्य होतें ते जगले आणि आले.

यानंतर सैा पार्वतीबाई यांस जानू भिंताडा खिसमतगार याणे पाठीशीं बांधोन आणिले. पिराजी राजत पळत होता त्याणीं पहातांच पाठांची सोडून आपल्या घोड्यावर पाठीमागे बांधोन सहा कोशपर्यंत आणिली. पुढे त्याचा घोडा थकला. त्यानें उतरून ठेविली. पुन्हा जानू भिंताडा खिसमतगार कोश अर्ध कोश चालवितो तो बळकट घोड्याचा मातबर सरदार कोणी [भेटला तर] त्याचे घोड्यावर बसवी. ऐसें करीत करीत तशा संकटांनें दिल्ली आलीजडे ते व मनलावर मल्हारजी होळकर व कितेक सरदार व पागेचे बारगीर व स्वार, शिखे-दार पक्षास भेटले. त्यामध्ये येऊन भेटली आणि मिळाली

त्यानंतर दिल्लीकडील मजकूर तरि बुधवारी अष्टमीचे दिवशीं तिसरा प्रहस पर्यंत जुंज होऊन मोड जाला. तो गुरुवारी प्रातःकाळीं कितेक पळत आले.

५१. कुल् पळाचा बंद धरून=सर्व पळालेल्या लोकांस कैद करून.

तेथें कोशावर मीरखान टोका व छाळोजी पंगडे ऐसे सहा सातशें किन्यात होते बाकी हुजरातीचे पतके लक्ष्मणराव गावडे व हिरोजी शिरके व लखोजी घोडे व बापू बाजीराव यांची पतके पर्वतराव फदम व गोविंदपंत मुंदेले पाच्या सुत्रे [!] पांचशें स्वारांनिशीं अशीं तीन सहस्र होती. हनार वाळवंटीत होते. त्यांस सर्वत्रांस पळांचें वर्तमान समजलें. परंतु त ह की की की कदाचित् भाऊ साहेब पळोन दिह्छीत आले आणि अगोदर पळाले. असें जालें. येणें तोंड दाखवावयास जागा नाहीं. यास्तव धीर धरून रहाते जाले. पेशजी लष्करचे उदमी कितेक बाहेर जाऊन राहिले होते त्यांस त्या शहरातील भिकारी याणीं शोध करून लुटूं लागले, व मारूं लागले. वाळवंटीत पतके होती. गुरुवारी तिसराप्रहर पर्यंत धीर धरून होती. काहीं खजीना ही सरकारचा होता तो अगोदर काढून बाहेरील पतके व आपण एकत्र होऊन निघाले असेत तर निभाऊन येते. ते न जालें. संध्याकाळीं गंगोबातात्या ह्मोळकराचे दिवाण पळतच दिह्छीस आले. नारो शंकराकडे भोजन केलें. सविस्तर मनकूर सांगितला. याजउपर जसा मार्ग भगवंत देईल त्याप्रो निघोन पार व्हावें. नाट दिसत नाहीं. तुम्हा डोळे झांकून का बसलां ! असें नारोशंकर यांस सांगितलें. आणि ते स्वार होऊन गेले. तेव्हां अवसानें गेलीं. खजीना काढावयास अनुकूल पडलें नाहीं. दिह्छीतील लोक व बायका देखील लष्करच्या लोकांस मारून लुटूं लागल्या. शहरांत धूम जाली. जिवानिशीं मारामार करीत नारोशंकर वगैरे कुल् झाडून निघाले. अगोदर वाळवंटीतील पतके तीन निघालीं तीं फराडियास जाऊन जीन न उतरतां दमसाड केला. तीं ही रातोरात येऊन मिळालीं. त्यानंतर नाना पुरंदरे व छाळोबातात्या व आणीक शें पन्नास तेही आले. तेही एकत्र होऊन तीन मजला आले. तीं ह्मोळकर यांची व बायकांची गांठ पडली. तेथून मजल दर मजल अकरावे दिवशीं भिंडेस दाखल जाले. इकडील वर्तमान कितीकांस दिह्छीचा मार्ग सापडून दिह्छीस येऊन पांचे मागोमाग भिंडेवर आले. वाटेने कितेक जिबें मारलें, कितेक गेले, कितेक लुटून सोडून दिव्हे. दिह्छीचा मार्ग सापडला आणि जिकडे गेले. फिरत फिरत तीस-चाळीस हजारोंस पांच-पन्नास दांडगे मिळोन लुटून घोडीं हिरावून घेतात. मातबर माणूस अनाय होऊन पायउतारा जाले. बहुतांस अन्न कोठें मिळेनासें जालें. ऐसे जातां जातां जाटांचे मुलकांत आले. एक मातबर गांव होता तेथें एका सावकारानें भिक्षेस खंडीभर उडीद वांटले. दर मनुष्यास दहा-दहा दाणे आले. आणीक मण दोन मणाच्या भाकरी करून तुकडे वांटले. एक-एकास पैशा एवढा तुकडा

५२. ' पगडे ' की ' दगडे. '

आला. अशी भिक्षा घातली. आंगावर वस्त्रे नाहीत. चुन्याचे भट्टी जवळ बसले राहिले. ब्राह्मणांस तो अकरा दिवस अन्न नाही पौषमास, यंडीचे दिवस, बहुत आपत्. मातबर सरदार मनुष्ये दीनाप्रमाणे होऊन पंधरावे दिवशी भरतपुरावर येऊन दाखल जाले. तेथे जाटाची बायको होती. तिणें धर्म बहुत केला. जागा जागा द्वार पाठवून मुलकांत ताकीद केली की, पळाचे लोक येतील त्यांस कोणी छळू नये. भरतपुरास पावल्यावर तीस-चाळीस हजार माणसांस सर्वत्रांस आठा आठा रोजांचें अन्न दिलें. ब्राह्मणांस निवडून नेऊन दुध, पेढे, मिठाई दिली. असें एक दिवस फराळास घालून दर ब्राह्मणास पांच रुपये नक्त व एक तिघें व एक रजई व एक-एक धोत्र व आठा दिवसांचें अन्न, शिधा बहुत उत्तम प्रकारें देऊन शहरांत आराम व्हावयास [राहून] घेतले. शहरांत ताकीद केली की, ज्यास जसें अनकूळ पडेल तसें अन्न द्यावे. जेथे रहातील तेथे जागा द्यावी. कोणी छळू नये. अशी बहुतोस ताकीद करून मातबर कोणी भेटला त्यास घोडी बसावयास दिली. कोणास पालखी दिली. या प्रमाणे सर्वत्रांचा सांभाळ केला. बहुत लोक जगले. तेथून पुढे येतां फिरोज दांडगे यांणी वस्त्रेप्रावणे घेतलीं. उघडे बोडके शडत पडत भिंडेस दाखल जहाले. मातोश्री बाई व होळकर, नाना पुरंदरे ऐसे होते. ते सर्वत्र जमा जाले. तेथे पधरा मुक्काम जाले. पळाचे लोक आले. त्यांस सर्वत्रांस पांच रुपये खर्चास बार्निने दिले. नाना पुरंदरे यांणी बातमी भाऊ साहेब यांचे शोधास पाठविले आणि कूच करून ग्वालेरीस आले.

पानंतर नानासाहेब पैठणास आले होते. तेथे आपले लग्न केलें. आणि दादासाहेब या समागमें काहीं फौज देऊन निजामअल्ली याचे तळावर खाना केलें. आपण दहाबारा हजार फौजेनशी कूच करून मजल दर मजल खेलापूर [!] प्रांतांत उतरले. तेथे राजश्री जानोजी भोंसले सामोरे येऊन भेटले. त्यांचे बहुत प्रकारें समाधान करून हिंदुस्थानांत जावयास बरोबर घेतले. पांच सहा हजारानशीं तेही साथील येऊन समागमें चालिले. श्रीमंता समागमें बापूजी नाईक व गोपाळराव गोविंदराव व सदाशिव रामचंद्र व विठ्ठल विश्राम व गंगाधर बापूजी व यमाजी शिवदेव व गोपाळदेव [असे होते.] खांसा स्वारी पौषमासी शुद्ध पक्षां तळेगांव प्रांत आढगांव प्रांत घराड येथे दाखल जाली. तीन मुक्काम तेथे जाले. पुढे जावयाचा करार करून शिंध्याशी पावतो तेथील गोंडाचा राजा आणून त्यासि वस्त्रे व पेढे, तिघे, कडे, बक्षीस देऊन समाधान

५३. तिघे=पागोटें.

५४. हे जाटांचे उपकार आम्हां मरा-

ठ्या लोकांनी कधी विसरूं नयेत असे आहेत.

करून चालिले. पार होऊन नर्मदेवर मुक्काम केला. तेथे बंदोबस्त फौजेचा करून पुढे मजल दर मजल सुरंजेवर मुक्काम केला. जानोजी भोंसले व हुजरातीची पतकी खेचीवाडेकर बेमान जाले होते, त्यांचे पारफयास खेची-वाड्याच्या मुलकांत पाठविले. श्रीमंत फौजे सुद्धा मुक्कामावर होते. तेथे वर्तमान आले कितेक पतकीचे लोक उघडे बाडके [आले] श्रीमंतांनी एकोन खेद बहुत केला. श्रीमंतांचा निश्चय पूर्ण की, आपण दिल्लीस जाऊन गिलचा मारून टाकावा. असा विचार करून बंदोबस्त केला. त्यास सौ गोपिका वाई याणीं बहुत बोध विवेकें करून माघारे फिरविले. कूच करून मजल दर मजल नर्मदा उतरून ब्राह्मपुरास आले. इकडील ग्वालेरीहून मातोश्री पार्वतीवाई व नाना पुरंदरे वगैरे लोक येऊन श्रीमंतांस ××× वर्तमान हिंदुस्थानचें सांगितले.

५५. हें बन्हाणपुराचें जुने नांव काय ? | बंद पुरा नाहीं.
५६. पुढील मजल फाटलेला आहे.

[काव्येतिहास-संग्रह.]

[୨୭.]

श्रीमंत भाऊसाहेब यांची कैफियत.

५२ प्रकरण

अर्थनिर्णायक व अवांतर माहितीच्या टीपांसह

काशीनाथ नारायण साने बी. ए. (वेदज्ञान कॉलेज.)

यांनी

प्रकाशित केलें.

चिमाजीसंज्ञस्य सुतः सदाशिव इति स्मृतः ।

स तु वीरः कलायस्मिन् जामदग्नय इवाभवत् ॥

श्रीशिवकाव्ये १०-५७.

शालिवाहन शके १८०९. राज्याभिषेक शके २१३.

महाराष्ट्राच्या भाषेचा व इतिहासाचा आस्थापूर्वक

अभ्यास करुं पाहणाऱ्या सज्जनांस

हा ग्रंथ अर्पण करितों.

ग्रंथ-प्रकाशक.

जनांन यागीं करावा असें महाराजांचे मर्जीस येऊन, तुझ्यास पुत्र घेण्याविषयीं हे आज्ञापत्र सादर केले असे. तर गोत्रजांतील दत्तपुत्र तुझीं घेऊन इज्जत विनंती करणें. [४४९] श्री.

(छ. २४ जमादिलोवल सीत नितैन मया व अलक १२०५ कसली कार्तिक वा ११ सोमवार शके १७१७ राक्षस नाम संवसरे तारोव विजेवः १७१५ इसवी.)

राजाश्रियाविराजिन राजमहाराज बाबूराव स्वामींचे सेवेशीं, पो. ब्ला-
ळांजो जनार्दन साष्टांग नमस्कार विनंती उपरा येथील कुशल जाणोन स्वर्गीय
कुशळ लिहिले जावें. विशेष-श्रीमंत रावसाहेब पांचे शरीरीं किंचित् वायूची
भावना पांच-सात दिवस होऊन गणपतीचे दिवाणखान्याचे दुमजव्यावरून
काजाचे आंगें संगी फरघावर जमिनीस आले. उजवे मांडीस जखम भारी
होऊन दातास जैब बसला. तवी^१ वैद्य व देवी मानवी वगैरे उपाय बहुत
जाले. परंतु गुणास न येतां तिसरे दिवशीं सायंकाळीं कैलासवास केला.
ही गोष्ट मोठी वाईट जाली. ईश्वरच्छेस उपाय नाहीं. श्रीमंत महाराज रा-
जश्री छत्रपति स्वामी व श्रीमंत महाराज मातुश्री आईसाहेब पांचो समधानाचीं पत्रे
येथील ह्मणोन प्रीति होती. हल्लीं इकडून, विनंती पत्रे पाठविली आहेत; प्रविष्ट
करावीं. पुढें रागाचा बंदोबस्त राहून, स्वामी सेवा घडली पाहिजे. येथिशीं
विनंती करून पुढील कर्तव्याचे विचारांचीं आज्ञापत्रे घेऊन पाठवावीं. रवाना
छ. २४ जमादिलोवल. बहुत काय लिहिणें लोभ असो दीजे हे विनंती. पैवस्ती
छ. २५ जमादिलोवल.

[४५०]

श्री.

(छ. २२ मोहरम इहिदे अशर मयातैन अलक १२२० कसली माघ वण ९ रविवार
शके १७३२ प्रमोव तारोव १७ केतुवारी सन १८१३ इसवी पौष छ. २६ मोहरम सन इ-
हिदे अशर मयातैन व अलक माघ मास.)

श्रीमंत महाराज मातुश्री आईसाहेब साहेबांचे सेवेशीं.

विनंती सेवक बाजीराव रघुनाथ प्रधान कानेक विज्ञाना तां छ. २९
मोहरम सन इहिदे अशर मयातैन पत्रेती साहेबांचे कों करून सुखरूप असो
विशेष. राजश्री येशवंतराय होठकर याचे बोलणें कीं, " माझे प्रकृतीस समाधान
नाहीं याज गिरितां मजला जेजुरीस येऊन देवदर्शी ध्यावयाचे. देवदर्शनावांचून

११ हा वेत एकीकडे राहून शेवटीं
कांही म्हाळीच्या आप्पणें चिमाजी आ-
पास त्याच्या इच्छेविरुद्ध यशोदाबाईच्या
मांडीवर दिलें. पुढें हें दत्तविधान अशा-
च ठरलेंच.

१२. जरब=धक्का.

१३. तबीब=शस्त्रवैद्य.

१४. ह्या तजविजीवरून वरील यशो-
दाबाईच्या नांवचें आज्ञापत्र लिहिलें गेलें
असें दिसतें.

माझा प्राण जातो; त्यापक्षां मजला आज्ञा जाली असतां जेजुरीस यावयाचें, अथवा आज्ञा न जाली तरी जेजुरीस येऊन देवदर्शन घ्यावयाचें. देवदर्शनावाचून येथें माझा प्राण जातो. त्यापक्षां मजला जेजुरीस येणें प्रप्त. मग प्राण जावो अथवा राहो. परंतु मजला जेजुरीस यावयाचें. " म्हणोन होळकराकडो-ल वकील सरकारांत बोलतात. त्यास होळकरास येण्याविषयी सरकारांतून आज्ञा न जाली तरी जबरदस्तीनें दक्षणेंत पावयमचा इरादा त्यांचा आहे. ते-व्हां होळकर यांचे वास्तविक प्रकृतीस ठीक नाहीं म्हणोन जेजुरीस देवदर्शनाकरितां येणार किंवा देवदर्शनाचे निमित्तानें इकडे जबरदस्तीनें येणार; कोणत्या मतलबाकरितां येतो याचा निश्चय नाहीं. त्यास होळकर यांचे आमचे वांकडे कसे व त्याणें प्रांताची दशा कशी केली; या सविस्तर मजकुराची समक्ष विनंती केलीच आहे. व हा मजकूर जगप्रसिद्धही आहे. यास्तव होळकराचें इकडे येणें जहालें असतां मी पुण्यास रहावें हें मसलतीस येत नाहीं. याजकरितां होळकरांचा दक्षणेंत येण्याचा प्रकार दिसला म्हणजे मी विजयदुर्गास जाऊन रहावयाचा बेत केला आहे. होळकर इकडे आल्यावर प्रसंग कसा पडतो याचा नियम आज समजत नाहीं. महाराजांची स्वारी सातारियास पेशजी परशुरामभाऊ पटवर्धन यांणीं चिरंजीव राजश्री चिमणाजी रघुनाथ यांस यशो-दा बाईचे मांडीवर बसवून चिमणाजी माधवराव असे शिके व पेशवाईचीं वस्त्रे आणून दिव्हीं; तसेंच यशवंतराव होळकर यांणीं चिरंजीव राजश्री विनायक धर्मतराव यास पेशवाईचीं वस्त्रे आणिलीं; पूर्वीं असे बरेवेडे जाले. कारण सातारा जागा नाजूक, बांकी नव्हे. बैलकुबळीस रहावयाचें उपयोगीं नाहीं. सबब पूर्वीं शिवाजी महाराज यांणीं रायगडासारख्या जागा वसवून दौलती केल्या. प्रसंगाचे दिवसांत सातारियास खांसा स्वारी रहाणें हें माझे व राजश्री सदाशिव. माणकेश्वर यांचे विचारास येत नाहीं. रायगड जागा चांगली मजबूत, कोणी ह्मणेल कीं तेथें फौज पाठवून वस्त्रे आणूं किंवा बंडबळेडा करूं, तर होणार नाहीं, असें माझे व मशारनिलेचे विचारांत आले. याजकरितां साहेबांचे मर्जी मु बर कें त आल्यास यशवंतराव होळकर दक्षणेंत येऊन कोठें लढाईचा प्रसंग न करितां कराराप्रमाणें नर्मदाशर माघारां गेल्यास मी विजयदुर्गाहून पुण्यास येईन ते समयी साहेबांची स्वारी सातारियास जावी. कदाचित् यशवंतराव होळकर लढाईच्या इराद्यावर येऊन बरेवेडा करूं लागल्यास ते मसलत शेवटास जाय तों रायगडास महाराजांनीं कुटुंबसुद्धां आनंदांत असावें. मसलत शेवटास

१५. सन १८०११२ सालीं.

१६. बांकी=खंवीर, मजबुदीची.

१७. बलकुबल=प्रसंग (वाईट)

१८. हे बाजीरावाचे कारभारी.

गेल्यावर मग सातारियास पावे. याचे मनन करून हे मसलत बाहेर कोठे न फोडतां आज्ञोत्तर पावे. सेवेशीं श्रुत होय हे विज्ञापना.

[४५१]

श्री.

[*श्रीमंत राजमान्य राजश्री नानासाहेब स्वामीचे सेवेशीं पोष्य सेवक अंताजी माणकेश्वर] मुक्काम किल्ले नागोर प्रांत मारवाड स्वामीचे रुपाष्टी करून सेवकाचे वृत्त यथास्थित असे विशेष.

कसबे नाशिक ऊर्फ शुलचनावाद येथील मुक्कामी वैशाखमासी सेवकास आज्ञा केली ज, चिरंजीव राजश्री दादासाहेब यांची स्वारी हिंदुस्थानांत दोन साले राहून, अटक पावेलीं मुलूख सर करून, तमाम खंडण्या लाहूर वगैरे सुभेयांनी घेऊन शहाजनाबाद ऊर्फ इंदूरपर्य येथे आली. अकबराबादे करून दरमजल देहिजे यास्तव तुझी आपले फौजेनिशी चिरंजिवांकडे जाऊन तेथून आज्ञा होईल त्या अन्वये वर्तन करणे. म्हणोन. त्यावरून आज्ञा शिरसा वंदोन विनंती केली [की] साल मजकुरी फौजेस नालबंदी सरकारांतून पावली नाहीं

१५. ही होळकर पुनः येण्याची घास्ती सन इसवी. १८०५ च्या पुढील असावी.

* हे प्रकरण घुटित मिळाले. चौकटीतील मजकूर आम्हीं समग्र संदर्भ पाहून अनुमानाने घातला आहे.

१. हे प्रकरण आमचे स्नेही रा० अंताजी रामचंद्र इगडीकर वास्तव्य महाड यांनी नकल करून पाठविले. हे महाड येथे गोखले यांच्या जुन्या दसगांत मिळाले. ह्याचे एके बाजूने लिहिलेले २३ बंद अहेत. पैकी पहिल्या बंद्याचा अर्धा भाग गहाळ झाला आहे अक्षर वळणदार व सुवाच्य आहे. शेवटील मजकुरावरून ही प्रत लिहिल्यास सुमारे ८१ वर्षे होऊन गेली. मूळ रचनाकाळ सुमारे सन इसवी १७५३-५४ साल होय असें बखरीतील अंतःप्रमाणावरून सिद्ध होतें.

२. हे सेवक अंताजी माणकेश्वर असें पुढील मजकुरावरून सिद्ध होतें खेरीज अंताजीपंताही लिहिलेलीं दुसरीं कांही पत्रे आम्हीं प्रसिद्ध केली त्यांच्या रचनेच्या शैलीवरून व त्यांनीं रचलेली एक पाणिपतची बखर आम्हांपाशी आहे तिच्याही रचनेच्या शैलीवरून, हे प्रकरण विस्तीर्ण पत्ररूपाने त्या-

नीच लिहिलें असें मानण्यास बिलकुल हरकत नाहीं. अंताजीपंत हे हिंदुस्थानांत वागणाऱ्या पेशव्यांच्या सरदारांपैकी मोठे प्रसिद्ध सरदार होत. त्यांनीं हे पत्र नागूर प्रांत मारवाड येथून लिहिलें आहे. मारवाडच्या मोहिमेंत हे अंशतः होतेच, व पुढें त्या मोहिमेचा शेवट, म्ह० विजोसिंगाशीं तह, तोही त्यांच्या मार्फत झाल्याचें त्यांनीं लिहिलें आहे. त्यावरून ही इकांगत विश्वसनीय आहे असें कळून येईल.

३. ही दादांची मोहीम सन इसवी १७५३ ते १७५५ सालची होय. परंतु ह्या वेळीं ते दिल्लीच्या पलीकडे फारस गेल्याचें आढळांत येत नाहीं. लाहोर अटकपर्यंत ते सन इ० १७५६ ते १७५८ च्या मोहिमेंत गेले.

४. इंदूरपरस्य-दिल्ली.

५. अकबराबाद=आग्रा. ह्या खेड्यास नांवारूपास आणून अकबराने आपलें नांव दिलें, तेव्हांपासून तें मोठें शहर बनलें.

६. हा शब्द दुर्बोध आहे.

७. नालबंदी=शिलेदार वगैरे लोकांस पुढील सालच्या नोकरी करितां आगाऊ पैसा देत असत तो.

बरोजकरी यांचा ऐवज आदा नाही. सोबकारापासून कर्न घेऊन नालबंदी रोज-
मुरा दिला. येविशीं आज्ञा शाली पाहिजे. बराच विनती खातरेस आणून
राजश्री गोविंद बल्लाळ बुंदेले याजवरि प्रांत अंतरवेदपैकीं बरातीचा ऐवज
बारा लक्ष रुपये देविले. त्याप्रमाणे घेऊन, स्वामींची आज्ञा घेऊन, दर मजल
हिंदुस्थानांत आले. दरमियान कसबे हाडिथे प्रांत नेमाड रेवोतीरीं मुक्काम
नाहला, इतक्यांत मागाहून फौजेची गणती ध्यावयास राजश्री चिटको सोय-
राजी व नारी गणेश कारकून व भालदार, जासूद व हुजुरे स्वाना होऊन आले.
त्यांनीं गणतीविशीं चौकशी बहुतकरून गोठगणती घेऊन सात हजार गणती
मैरली. ते हुजुर गेले. सेवकारे कूच करून प्रांत घालवा येथे कसबा क्लामबाग व
शाहणेरा येथे आले. इतक्यांत श्रीमंत राजश्री दादासाहेब यांची स्वारी नरव-
रचे घाटाने दरकूच आली. सेवकाची भेटी शाली, दोन कोसाचे तफावतीने
मुक्काम केला. दुसरे दिवशीं राजश्री रामचंद्र गणेश व कुकाजी शिवराम व आ-
णखी पंचवीस कारकून मंडळी व भालदार, जासूद, स्वार, गारदी, सरकारांतून
येऊन चौगिर्दी लष्करास घेर घालून एक स्वार क ट क जे हो ता खा लीं
गणती घेतली. तेव्हांही सदरहू प्रमाणे सात हजार स्वार गणती लागले.
श्रीमंतांनीं आज्ञा केली जे, राजश्री गोपाळराव गणेश बर्वे यांस फुर रा जाहना-
बाद, प्रांत अंतरवेद पावेतो, चवदा महालांचा चकली आहे त्याची मामलत
सांगितली आहे. प्रस्तुत सदरहूचे काम राजश्री गोविंद बल्लाळ यांजकडे आहे,
सबब तुझी यांस घेऊन जाऊन अंमल बसवून देणे आणि हिंदुस्थान प्रांतीं
दुसरी फौज नाही, जिण्डे कामे पडतील तिकडे पुस्तपन्हा करून बंदोबस्त
राखणे, याजवरून मशारनिव्हे यांस घेऊन शालियेर प्रांतीं छावणी आश्रित
मासी केली. श्रावणमासी जंगमपूर, प्रांत कालपी, यमुनार्तीरास जाऊन रा-
जश्री गोविंद बल्लाळ व राजश्री हरि विठ्ठल दिभंत मेघशाम ब.पूजी यांस पत्र
पाठवून आणविले.

पुढे राजश्री गोपाळराव बर्वे यांच्या मामलतीचा बंदोबस्त करून द्यावा,

८. रोज करी=रोजंदार.

९. रेवा=नर्मदा.

१०. गोठगणती=तळचे तळावर मोज-
वा. हजिरी, गणती.

११. अंशजीपतांवर्ती पेशवे आंचा
इतरां जरा कमनी होता असे मागे त्या-
च्या फौजेची गणती घेण्याविषयी जी पेश-
व्यांची दोन तीन पत्रे प्राप्त झाली आहेत

त्यावरून अनुमान होतें.

१२. चौगिर्दी=चोहोंबाजने.

१३. चकला=बरेच परगणे मिळून झालेला प्रांत

१४. गोविंद बल्लाळ=गोविंदपंत बुंदेले
सागर शांशीवाले.

१५. पुस्तपन्हा=मदत, पाठबळ

१६. दिभंत मेघशाम=मेघशामाचे दरबार.

इतकियांत राजश्री दत्ताजी शिंदे व राजश्री जनकोजी शिंदे यांचीं पत्रे भाद्रपद मासीं सांडणीस्वारा समागमें आलीं. त्यांतील मजकूर ज, प्रांत मारवाड येथील राज्य राठोड यांचें आहे. त्यास राजे ढोंकळासिंग वडील, राजे बखतसिंग धाकटे बंधु असतां, ढोंकळासिंगाचे पुत्र राजे रामसिंग व बखतसिंगाचे पुत्र राजे बिजेसिंग होते, त्या बिजेसिंगाने राज्य बळकावून रामसिंगास राज्याबाहेर लावून दिलें. तेव्हां राजे रामसिंग मयुरेच्या मुक्कामी येऊन, आपली हकीगत सांगून, भेटी घेतल्या. आणि पगडीबदल भाईचारा केला. कित्येक मनसबियांचा अर्थ समजाविला जे, आपण वडील, राज्यास अधिकारी असतां बिजेसिंगांनीं राज्य बळकावून आपणांस बाहेर घातलें, याजकरितां तुम्हांकडे येऊन पगडीबदल भाई झाला. याचा अभिमान धरून मजला राज्यासनीं बसविणें. निम्मे राज्य तुम्हांस देऊन, दोन कोड खर्च देतो. याप्रमाणें करारांत आणिलें. तेव्हां तीर्थस्वरूप राजश्री जयाजी आप्पा शिंदे यांनीं मान्य करून फौजबंदी केली आणि संवत्सर प्रतिपदेस कूच करून मारवाडांत चालिले. हा मजकूर राजे बिजेसिंगास कळतांच नागोराहून फौजबंदी करून, कसबे मेडतें प्रांत मजकूर येथें आले. इकडून राजश्री संताजी वांबळे व राजश्री शेटीयाजी खराडे व आणखी भोडटे व पागा मिळून पंधरा हजारानिशीं पुढे रवाना केलें. त्यांचा यांचा मोकाविला झाला. त्यास बिजेसिंगाची फौज पन्नास साठ हजार व तोफखाना व गंजिफांचे गाडे दोन दीडशें व बाणांच्या कैच्या याप्रमाणे 'जंगी सामान भारी असतां आम्हांकडाल फौजेनें एक टक्कर दिली. यास राठोडाची फौज, बहुत जंगी सामानाची पारगिरी झाली. ते समयी भोड इकडील होऊन निघाले. पालख्या, नगारे, निशाणे, चवऱ्या, आबदागीर, शरशेंत्या आदि करून त्यांनीं नेलें. अवसान यास होईना. बेलशक लष्करांत आले. त्यावार फौजेचें कूच करून दोन तीन मजली मेडतें याजकडे चालोन घेतलें. दोन्ही फौजेचा मुकाविला जाहाला. राठोड शर बाजूस पडले. त्यांनींही चालोन घेतलें. आम्हांकडे जंगी सरंजाम नाही. लढाईचें तोंड लागलें. प्रांत काळ पासून तृतीय प्रहर पावेतो लढाई जाला. परंतु हेंयार लागेना. गाजीचा मार भारी जाहाला. तेव्हां सारी फौज ती। जयाजी आप्पा शिंदे यांजवळ ठेवून दोन हजार धारकरी निवडक घेऊन, आपण श्रीमंताचे चरणांचें

१७ ह्या हिंदुस्थानी चाली बदलची माहिती भाऊसाहेबांची बखर पृष्ठ ८ येथें सविस्तर सांपडेल

* आपण रामसिंग. हे रामसिंगाचे बोलणें.

१८. जंगी=लढाईचें, युद्धसंबंधी; विशेषतः दारुगोळ्याचें, तोफखान्याचें.

१९. शरशेंत्या=दांडीचे हुके.

२०. हेंयार लागेना=धाव होईना. तलवार सुरू करण्यास रीघ पडेना.

ध्यान करून, नीट चालोन घेतलें. त्यांनींही मारगिरी फार केली. फौजेत तोंड लोकांचें स ली स ब त च दुभाग फौज करून पार निघोन गेलों. शे दोनशे खासा ठार व घोडी ठार बहुत जाली. नखमीही जाले. हे पाहून जयाजी आप्पांनीं सारे फौजेनिशीं हत्यार लावितांच राठोडाची फौज माडून ताराज केली. आम्हांस तीन जखमा तिराच्या व सांगेच्या लागल्या. श्रामंतांचे कपे करून महत्तर येशे आलें. रात्री चौक्या दिल्या. त्यासमयीं बिजेसिंग शूतर स्वार होऊन एका दिवसांत एकाकी चाळीस फोस नागोरास पळोन गेला. सलतनतें सर्व हस्तगत झाली.

मग कूच करून नागोरास मोरचे देऊन, शिकस्तें केला. त्याजवरि राजे माधोसिंग जयनगरवाले, राठोडाचे व्याही, यांजकडे त्यांनीं पेंगाम लावून फौज आण-दिली. जयनगरवाले यांनीं फौज तयार करविली. ज्येष्ठमासी बिजेसिंगानें तिथे मारेकरी घालून वद्य ७ मीस ती।। राजश्री जयाजीआप्पा शिंदे यांस प्रातःकाळच्या प्रहर दिवसास स्नानसमयीं दगा केला. तीन जखमा भारी लागल्या. मारेकरी धरले. त्यांनीं बिजेसिंगाचें नांव घेतलें. लष्करांत गडबड झाली. तसेंच उचलोन डे-व्यांत आणिलें. ते समयीं सांगितलें कीं, “ अमित्राची फौज येत आहे, तुझी नगारा करून तयार होऊन नागोराकडे जाणे. नाही तर लष्कर मारिलें जाईल.” म्हणतांच जीनवंदी करून, टीलेपुढें गेलों. तो राठोडांनीं नीट चालोन घेतलें. लढाई मोठी झाली. दोन तीन हजार फौज मारून बिजेसिंगास किल्यांत घातला. इतक्यांत जयाजी आप्पाचा काळ जाहला. मग येऊन दहन केलें. हे वर्तमान जयनगरवाले यांस कळतांच अनिरुद्धसिंग याज सभागमें शकवंत, राजावंत व कुपावंत व इके इत्यादि संस्थानिक देऊन पंच-वीस हजार फौज व जंगी सामान, तोफा व गांजफा बगैरे सरंजामसुद्धां आश्विन मासी राठोडाचे कुमकेस रवाना केले. म्हणून येथून राजश्री संताजी वांबळे व शेठियांनीं खराडे, रामराव नीळकंठ बगैरे पंधरा हजार फौजेनिशीं जयनगरकर

२१. ताराचें, ताराज=उध्वस्त ?

२२. ह्या मेढत्याच्या लढाईचें वर्णन भाऊसाहेबांची बखर पृष्ठ १३-१५ येथें सांपडेल.

२३. शूतरस्वार-उग्रारोही, डंटावर बसणारा.

२४. सलतनत=मालमत्ता, सामानसुमान.

२५. शिकस्त=पराभूत.

२६. अमित्र=शत्रु.

२७. हे जयापाचें प्रसंगावधान मोठें लक्ष्यांत ठेविण्याजोगें आहे.

२८. डाल=निशाण, घावटा.

२९. मेढत्याच्या लढाईत व ह्या नागो-च्या लढाईत शिखांनीं मोठा पराक्रम केला. दत्ताजीस “ भीमबहादर ” म्हणत असत

३०. गांजफा=शस्त्रगोळा.

यांचे फौजेवारी पाठविले आहेत. हा सविस्तर मजकूर पुण्यीस लिहिला आहे. परंतु बरसार्ताचे दिवस, पुण्याहून फौज लवकर येणार नाही, सबब तुम्हांस इतिहास सर्व कळवा म्हणोन लिहिले आहे. तरि पत्रदर्शनीं भारी फौज घेऊन दुमजला मजला करून जलद येऊन सामील होणे. येते समयी बाणांच्या कैच्या जेजाला आणणे. त्या प्रमाणे पत्रे मागे पत्रे आलीं. कारकून शूतरस्वार नासूद जोडया आल्या. व तुम्हांस इकडे येण्याविशीं पुण्यासही पत्रे गेली आहेत. तिकडून आज्ञापत्र येतच आहे. जलदाने निघोन येणे. म्हणोन मारवाडांतून पत्रे शिंदे यांचीं आलीं.

ऐशिपास श्रीमंत राजश्री द्वादसाहेब यांची आज्ञा गोपाळराव गणेश बर्वे यांचा मामलतीचा बंदोबस्त करून देणे. दुसरा मजकूर शिंदे यांचीं पत्रे निकडीनें आलीं. दुसरोही शह पडून भेदेश पडला. इतक्यांत पुण्याचे मुक्कामीहून शूतरस्वार समागमे आज्ञापत्र भाद्रपद मासाचे निकडीनें आले जे, गोपाळराव गणेश याचा बंदोबस्त तोडजोड पाडून करणे. शिंदे यांची फौज मारवाडांत आहे, जयाजी शिंदे सरकारकार्यास आले, दत्ताजी शिंदे व जनकोजी शिंदे जाऊन फसले आहेत, मोहरा शहास पडिला. तुमची सफरींजी सर्व प्रकारे करून वाढविले आहे. तरि मातबर सरंजामानिशी जलद मारवाडांत जाऊन पुस्तपन्हा करून, लढाईस हमरेहा होणे. साम-दाम-दंड-भेद चहुं प्रकारे युक्तीस पडेल तसे करून शिंदे यांस काढून घेऊन येणे. तरि तुमची तारीफ. म्हणोन दोन चार आज्ञापत्रे स्वदस्तुरची सादर जाहलीं. बरातीचा ऐवज राजश्री गोविंदराव बल्लाळ यांजकडून घेतला. पुढें मसलत भारी, जमाव पोक्त असावा, मारवाडांत महर्गता रुपयास चार शेर दाणे, खर्चाची बेगमी पाहिजे. म्हणून रामराव रतनसिंग वि. शं. ब. ज. दा. स. व आणखी सावकार द्वांसो, कालपी येथील पांजपासून कर्ज वीस लाख रुपये घेतले. हमी गोविंद बल्लाळ यांची दिली. गोपाळराव बर्वे यांचा गोविंदराव बल्लाळ यांचा तद निम्मेनीम महाल बांटून देऊन केला. तो बंदोबस्त राजश्री हरी बिठ्ठल यांस सांगून बिजया दशमीचे मुहूर्ते कूच करून झालेरीकडे गेलो. इ. ज. य. खान पठाण भुपाळवाले यांस एक हजार स्वार पठाणसुद्धां चाकरीस ठेविले. झालेरीचे पठाण बाराशे

३१. पुण्यास पेशव्यांना. हा सर्व शिद्याचे पर्वातील मजकुराचा उतारा (अगर गोपवारा) अंताजीपंत देत असत.

३२. दुमजला मजला=दुप्पट मजली, मोठमोठया मजला ह्या अर्थी.

३३. दुस्रोख=दोन रोखांचा, दोहोंकडचा.
३४. सफरींजी=अर्जित, नांवारूपास आणणे.

३५. पुस्तपन्हा=पाठवळ, मदत.

३६. हमरहा=(सर्वमार्गे) तत्तूदवान.

ठेविले. काहीं मराठे स्वार झाशीपैकी, एकूण तीन हजार फौज जास्ती ठेविली. शंभर उंट बाणांच्या कैच्या भरून घेतले. पंचवीस जेजालाचे उंट घेतले. मारवाडांत महागाई, व मोहीम कठाण, सबब लोकांनी गवगवा केला, [की,] बक्षीस व जाजती तैनाता केल्या खेरीज आम्ही येत नाही. तेव्हां लाचार जाणून जाजती तैनाता बक्षीस, हती, घोडे, पालख्या, चौकडे, कडी योग्यायोग्य पाहून कबूल केलें. व चौदाई तूर्त नालबंदी देऊन फौजेची समजाविशी करून, दहा हजार फौजेनिशी मारवाडाचे रोंखे चालिल्लें. राठोड व कछवे जयनगरवाले एकत्र जाले. जमाव भारी पडला. शिंदे यांजकडील फौज दोन छावण्या व महागाई बाबद खराब आहे. त्याअर्थी सरंजाम चांगला असावा म्हणोन केरोलीस आलों. राजे गोपाळसिंग केरोलीवाले व राजे रामसिंग हाडे बुंदीकोटकर यांचा व सेवकांचा स्नेह पूर्वी पासून आहे. सबब उभयतांस मोहिमेस चालणें म्हणोन सांगितलें. त्याणीं मान्य केलें. परंतु दर स्वारास दररोज खर्च दोन रुपये रावे व एक साल खंडणी आम्हांस माफ करावी म्हणजे येतो [असें बोलले.] तेव्हां त्याप्रमाणें मान्य करून, उभयतां राजे मशारानिह्हे यांस दर पांच हजार फौजेची नेमणूक सांगोन, दोघांची दहा हजार फौज व मशारानिह्हेस घेऊन चालून नदीार जालें. हा मजकूर तपसीलवार शिंदे यांजकडे नागोरास लिहून सांडणी स्वार रवाना केला, व बांवल्ले, खराडे यांस पत्रे पाठविली की, दर मनल येतो, तुम्हीं धैर्य धरणें. आणि फौजेस ताकदी करून कहीवाले यांस मुलूख लुटावयास जयनगर प्रांतांत सांगितलें. त्यांनीं धूम करून, मुलूख लुटून, मराठी कावा करून, गांव जाळिले. हें वर्तमान राजे माधोसिंग जयनगरवाले यांस कळलें. चाळीस हजार फौजेची आवाई पडली. माधोसिंग कछवे जयनगरवाले यांजकडे कारकून पत्रे देऊन पाठविले की, श्रीमंतांची कृपा तुम्हांवरि आहे. सालाबाद खंडणी देऊन जाजती उपसर्ग तुम्हांस लागत नाही. असें असोन तुम्हीं आपली फौज राठोड यांजकडे कुमकेस पाठविली आहे. जयाजी शिंदे सरकार कार्यास आले. शिंदे यांचे अवैद्यक श्रीमंतांस आहे. सबब आम्हांस आज्ञा केली जे, भारी सरंजामानिशी जाऊन राठोड यांस तंबी पोंचवून राजे रामसिंग यांस राजासर्नां बसवून शिंदे फौजेसुद्धां [घेऊन] तुम्हीं हुजूर येणें. त्यावरून आम्ही दर कूच आलों. दरमियान तुम्हांकडील फौज आहे तिचा मोकाबला घेऊन लढाई करून फौज गैरित करून मग पुढें बिजेसिंग राठोड यांचे पारपत्य करूं. स्पष्ट समजोन वर्तणूक करणें. असें सांगोन पाठविलें आणि लांब लांब मनली करून कसबे दिंडवणें

कीं द्राक्षारसतुष्य गोड कविता चातुर्य दावीतसे ।
जो तो पंडितराज धन्य न तसा कीं अन्य लोकीं असे ॥ ३८ ॥

गिरां देवी वीणागुण० ॥ ३९ ॥

वीणा वाजविणे त्यजोनि बरवें ही शारदा देवता ।
उयाचे काव्यसुधारसास बहुशी पीते किं सत्कारितां ॥
ते हें पंडितराजकाव्य हि बरें जें ऐकुनी मस्तका ।
सौख्ये डोलविना किं तो नरपशू किंवा पशूराज कां ॥ ३९ ॥

मधु द्राक्षा साक्षादमृत० ॥ ४० ॥

मधु द्राक्षा किंवा अमृतरस रामाधरसुधा ।
कदाचित् कोणाला काधिं न वितसे मोद किं सुधा ॥
परंतु उग्राहाला न सुखवि जगन्नायकविता ।
जमीं ते जाणावे मृत चि नर कीं वांचत सदा ॥ ४० ॥

निर्माणे यदि मार्मिकोसि० ॥ ४१ ॥

द्राक्षा जी परिपक्व भासत असे तीचे रसाचे परी ।
काव्याचा बरि माधुरी जरि करी मित्रा मला ते तरी ॥
दावीं नाहिं तरी जसे कलुष कीं आत्मीय ही त्याज दो ।
तैशा ती कविता तुझी निज कृता हे जाणजे आज हो ॥ ४१ ॥

मद्गुणी० ॥ ४२ ॥

दुःखास तूं धरूं नको मीन हे स्ववाणी । कीं मत्सरें खळ अनादरिती अशानीं ॥
काव्यारविंदमकरंदमधुव्रताचे । वक्त्रांत तूं करिषि फार विलास साचे ॥ ४२ ॥

विद्वांसो० ॥ ४३ ॥

अन्याचे कवितास्तवास धरिती विद्वांस ते मौन कीं ।
लक्ष्मीचें विभवाम्बु मद्य पिउनी भूपाळ संधूर्ण कीं ॥
माशा काव्यविपाक देवनगरीं रामाधरस्पर्धि हा ।
कोणाचे वदनांबुजांत बरवा नाचे पहा रम्य हा ॥ ४३ ॥

धुर्यैरपि माधुर्यैर्द्राक्षाक्षीरेक्षुमाक्षिकसुधानां० ॥ ४४ ॥

द्राक्षादुग्धमधुसुधाक्षुमधुरतेस वंद्य जो किं असे ॥
पंडितनृपकवितेचा मधुरपणा सज्जनांत भासतसे ॥ ४४ ॥

शास्त्राप्यधीतानि० ॥ ४५ ॥

शास्त्रा अम्यसिलें किं नित्य विधि ही ते सर्व संपादिलें ।
दिल्लीवल्हभपाणिपल्लवतळीं तारुण्य ही घातिले ॥

(१३४)

गंगाधररात्री मंग्रूळकरकृत

आतां टाकुनि नासना मधुपुरीमध्ये हरी सेवितो ।

केला पंडितराजिने सकळ ही व्यापार जो नाहि तो ॥ ४५ ॥

दुर्वृत्ता जारजन्मानो ॥ ४६ ॥

दुर्वृत्त जारजन्मे हरितिरु मणि सुपखरत्नाम्ब ॥

या हेतुस्तन केली पेटि म्या त्यात्रियां चि अवनाला ॥ ४६ ॥

उपसंहार.

ग्याचा तात किं रुक्मिणीपति असे माता असे रुक्मिणी ।

विद्यादायक विश्वनाथ गुरु ही जो सर्वविद्याग्रणी ॥

जो गंगाधर नाम विश्रुत असे त्याने स्वमित्रादरी ।

टीका सज्जनवल्लभा चिरचिली भामाविलासावरी ॥ ४७ ॥

इति श्रीनुष्टिकुलालंकार गुणिजनावतंस श्रीमन्मित्रवर्य दाजाबा

बुठ्युद्योतित रुक्मिणीवल्लभसूरिसूनु कविगंगाधरकृतायां

भामाविलासमश्लोकीमहाराष्ट्रभाषाव्याख्यायां सज्जनवल्लभा-

समाख्यायां शातविलासो नाम चतुर्थो विलासः

आतां करुणरसप्रधान श्लोक तृतीय विलासांत सांगतो ॥ श्लोक ॥ १ ॥
 सं० । येथे स्वस्त्री मरणापासून झालेले दुःख मनास च सांगितले जाते झणून
 आधी तेच सांगितले ॥ आणि येथे असे समजावे कीं, एकाणीस ही श्लोक शोक-
 रूप च आहेत म्हणून यांची संगती वेगळाली लिहिण्याचे कारण नाहीं । प० ।
 रमणीमणी । स्त्रीरूप रत्न ॥ श्लो० ॥ २ ॥ श्लो० ॥ ३ ॥ पूर्णोपमा ॥ श्लो० ॥ ४ ॥
 प० । निर्याण । मरण । नीळकमळाचे अहंकारास भंग देणारा जो गर्व त्याने
 पात्रभूत हा चौथे चरणाचा अर्थ ॥ श्लोक ॥ ५ ॥ श्लो० ॥ ६ ॥ प० ।
 श्रुतिकटुत्वादि दोष रहित माधुर्यादिक गुणयुक्त अलंकारयुक्त अशी कविता ॥
 शृंगारादि रसांचे स्थायीभावादिके पूर्ण उपमा । प० । वर्ण
 अक्षर ॥ आतां कृतिकडे असे कीं अप्रिय भाषणादिदोषरहित । सौंद-
 र्यादिगुणे युक्त हावभावादिके युक्त भूषणयुक्त । वर्ण । भाषणाचीं अक्षरे ।
 अ० । श्लेषालंकार आणि उपमा ॥ श्लो० ॥ ७ ॥ प० । हंतीस । अहंभावास ।
 श्लो० ॥ ८ ॥ प० ॥ सौदामिनीविलसितापरी । विजेचे चमकेप्रमाणे । अमंत्र -
 अविचारी । लक्ष्मी । गृहशोभा । अ० । उपमा ॥ श्लो० ॥ ९ ॥ प० ।
 गती । गमन ॥ श्लो० ॥ १० ॥ श्लो० ॥ ११ ॥ प० । जगदिदिश्यां । जग-
 शोभेश्यां । श्लो० ॥ १२ ॥ प० । उद्वुल्ल । पद्वुल्लित । अ० । प्रस्तुत स्त्री ।

वृत्तांतास वर्णित असंज्ञां मंत्रशास्त्रोक्त अप्रस्तुत कामेश्वरीदेवतावृत्तांतस्फुरण झाले
म्हणून समासोक्ति ॥ श्लो० ॥ १३ ॥ ५० । नाकी । स्वर्गी । नाकपृष्ठ । स्वर्गस्थान ।
स्वयाचे । आपुले ॥ श्लो० ॥ १४ ॥ ५० । त्रिदिवा । स्वर्गी । सुस्त । स्वस्थ
श्लो० ॥ १५ ॥ अ० । उत्प्रेक्षा ॥ श्लो० ॥ १६ ॥ ५० । अमरी । देवांगना ।
अ० । मालोपमा ॥ श्लो० ॥ १७ ॥ ५० । परपुरुष । परमात्मा । परालय ।
मोक्षगृह ॥ श्लो० ॥ १८ ॥ ५० । निजांग । आपले अंग ॥ श्लो० ॥ १९ ॥
अ० । रीतिप्रभृतिवर्णनीय पदार्थांचा स्तवनरूप एके क्रियेत अन्वय झणून
तुल्ययोगिता । इति भामविलास टिप्पणे कविगंगाधरकृते करुणविलासः

श्रीगणेशाय नमः । आतां शृंगाररसाचे पुराने पूर्णहृदय म्हणून संसार
त्यागबुद्धि न झाली याविषयी आधी करुणरस सांगून त्या करुणरसे संसार
त्यागबुद्धि झाली झणून शांतचित्त पंडितराज शांतरसप्रधान चतुर्थ विलास सां-
गतो ॥ येथे ही प्रति श्लोकी संगती शांतीची म्हणून प्रतिश्लोकी लिहीत नाही ।
परंतु स्थळविशेषी लिहिण्यांत येईल ॥ श्लो० ॥ १ ॥ ५० । कंकणापरी । मंडळा-
कार । पीयूष । अमृत ॥ श्लो० ॥ २ ॥ ५० । नीरजाचे । कमळाचे । पदा ।
हे अश्रया । संहारी । ती आपदा दूर करी ॥ श्लो० ॥ ३ ॥ अ० । व्यतिरेक ।
प्रसिद्ध मेघमाळेपेक्षा श्रीकृष्णमूर्तिरूप मेघमाळेचा उत्कर्ष आहे झणोन । ५० ।
वृत्ता । वेष्टिता । कलंदकुमरी । यमुना । बळी । बळाने ॥ श्लो० ॥ ४ ॥ ५० ।
कलंदगिरिनंदिनी । यमुना । या दोन्ही श्लोकांत विजा आणि लता गोपी । मेघ-
माळा आणि तमालतरु श्रीकृष्ण ॥ श्लो० ॥ ५ ॥ ओत्सना । चंद्रिका । येथे ही
मेघ श्रीकृष्ण ॥ श्लो० ॥ ६ ॥ येथे संसाररूप सूर्याचे त्रिविध संतापरूप जाळ
मला जाळती म्हणोन हरिरूपमेघ वृष्टी कृपेची करून मला रक्षो हे तात्पर्य
अ० । उपमा ॥ श्लो० ॥ ७ ॥ ५० । सरणी । पाउलवाट ॥ श्लो० ॥ ८ ॥
५० । जलधिची कुमरी । लक्ष्मी । प्रियंगुलतिका । हाळा । तमास । मोहास ।
नासो । दूर करो ॥ श्लो० ॥ ९ ॥ ५० । तुंदवी । पुष्ट करी । संदोहे । समुदाये करून
बाहे । हस्त ॥ श्लो० ॥ १० ॥ ५० । गर्विता ॥ अहंकार । मत्त । उन्मत्त ।
अ० । अन्वय ॥ श्लो० ॥ ११ ॥ ५० । आधि । चिता । व्याधि । रोग ॥
श्लो० ॥ १२ ॥ ५० । भवगती । संसाररूप गर्तेत ॥ श्लो० ॥ १३ ॥ ५० ।
कलत्र । स्त्री ॥ श्लो० ॥ १४ ॥ ॥ श्लो० ॥ १५ ॥ ५० । रस । रसायन ।
अ० । कृष्ण या दोन अक्षरांस बहु प्रकारे वर्णिले झणून उल्लेख आणि रूपका ॥
श्लोक ॥ १६ ॥ श्लोक ॥ १७ ॥ ५० । मसा । निमसा । लसा । लागली ।
आख्या । नाम । रसने । हे जिव्हे ॥ श्लो० ॥ १८ ॥ श्लो० ॥ १९ ॥

प० । अविनय । अन्याय । अ० । विषमोक्ति ॥ श्लो० ॥ २० ॥
 श्लो० ॥ २१ ॥ प० । भव । संसार । निगड । विडो । सरसी । तटाकी । अति ।
 अत्यंत ॥ श्लो० ॥ २२ ॥ प० । अपार्यी । निष्फल ॥ श्लोक ॥ २३ ॥ प० ।
 जंघा । पोटन्या । जानु । गुडघे । ऊरु । मांड्या । नाभि । बेंबां ॥ श्लोक० ॥ २४ ॥
 प० । वेदी । ओटा । श्लोक ॥ २५ ॥ श्लो० ॥ २६ ॥ ॥ श्लोक ॥
 २७ ॥ प० । संघ । समुदाय । श्लो० ॥ २८ ॥ प० । असिचारा । खड्गधारा ।
 श्लोक ॥ २९ ॥ प० । हा । खेद ॥ श्लोक ॥ ३० ॥ प० । वृंद । समुदाय ।
 भ्रम । भ्रमण । यद्योगे । निचे । योगाने ॥ श्लोक ॥ ३१ ॥ श्लोक ॥ ३२ ॥
 श्लो० ॥ ३३ ॥ प० । मनेभवशासनाचे । मदनदाहक शंकराचे ॥ श्लो० ॥
 ३४ ॥ प० । मरकत । पाच । महीध । पर्वत ॥ श्लो० ॥ ३५ ॥ प० ।
 उगी । शुष्क । या दोन श्लोकांत संदेहालंकार ॥ श्लो० ॥ ३६ ॥ प० । घन
 निर्गत । मेघांतून निघाली । कवि ही । पंडित ही । कवि । मास्ती । श्वसिचे ।
 श्वासोच्छ्वास । मैथिली । सीता ॥ श्लो० ॥ ३७ ॥ श्लो० ॥ ३८ ॥ श्लोक ॥
 ३९ ॥ प० । पशुराज । श्रेष्ठ बैल । कां । कीं ॥ श्लो० ॥ ४० ॥ प० । मधु ।
 मध । रामाधरसुधा । स्त्रांओष्ठमृत । मोद । आनंद । सुधा । चांगला ॥ श्लोक ॥ ४१ ॥
 श्लो० ॥ ४२ ॥ प० । काष्ठरूप कमळाचे रसाविषयी जे भ्रमर त्यांचे । हा
 त्रिचरणाचा अर्थ ॥ श्लो० ॥ ४३ ॥ प० । विभवाख्य । ऐश्वर्यानामक । संपूर्ण
 समस्त । विपाक । परिपक्वता ॥ श्लो० ॥ ४४ ॥ प० । इसु । ऊंस ॥ श्लो० ॥
 ४५ ॥ प० । दिल्लीवल्गु । दिल्लीचा पादशाह ॥ श्लो० ॥ ४६ ॥ सं० ।
 अडतीसाव्या श्लोकापासून पचेवाळीसाव्या श्लोकापर्यंत आपले कवितेचे माधुर्य
 व आपले सर्वोत्कृष्टत्व सांगून प्रस्तुत या श्लोकांत ग्रंथ करण्याचे कारण पंडित-
 राज सांगतो । प० । जारजंने । रांडलेक । पद्य । श्लोक । अबनाला ।
 रक्षणाळ ॥ श्लोक ॥ ४७ ॥ सं० । प्रस्तुत टीकाकार आपले मादबापाचे व
 गुरुचे व आपले नाम सांगत हेत्वात् टीका करण्याचे कारण सांगतो ॥
 प० । तात । बप । रुक्मिणीपति । विल ॥ आतां टीकाकार उद्योगदाय-
 काचे नाम प्रसिद्ध व्हावे याविषयी इतिश्री लिहितो ॥

इति भामाविलास टिप्पणे कविगंगाधरकृते शांतविलासः

समाप्त.

वामनपंडितशिष्यकृत

ध्रुवचरित्र.

वामन करुनि आधी श्रीगणाधीशमूर्ती । पणतस्वरूप तूझे वर्णिती वेदकीर्ती ॥
तदुपरि गुरुनाया बंदिळें वामनासी । ध्रुवचरित कराया स्फूर्ति दीजे मनासी ॥१॥

स्वायंभूमनुचा सुपुत्र पहिला उत्तानपादाख्य जो ।

सत्कर्म रत जो सदा हरि भजे सेतांपदी ऐक्य जो ॥

त्याच्या श्रेष्ठसुते सुनीतिकुमरे आराधिलें श्रीवरा ।

कल्पांती न चळे अशा ध्रुवपदी पावोनि श्रेष्ठा वरा ॥ २ ॥

श्रीरमारमण जो क्षीरधनिवासी । इंद्राहुनी अवल तें पद दे भुवासी ॥

अद्यापि ही दिसतसे गगनीं जनासी । त्याची कथा श्रवणमात्र अघासि नाशी ॥३॥

कथा हे अशी वर्णिली व्यासवाणी । इतीहास इत्यादि काही पुराणी ॥

तयांतील संक्षेप ही लेश बाचे । हरी पावला भक्तिभावें भुवाचे ॥ ४ ॥

चतुर्थ स्कंधाची सुरस रचना भागवत हें ।

माहापावें नासी श्रवण करितां हो चरित हें ॥

शुक स्वामी वक्ता परम नृप पुण्ये चि सरिता ।

दिसां सातांमध्ये करित निजनोक्षासि सरिता ॥ ५ ॥

तुम्ही श्रोते ज्ञाते सकळ श्रुतिशास्त्रे विधि तसे ।

कथा नाना काव्ये बहुत कविता ही स्फुरतसे ॥

मतीमंदा मागे स्वयं चि वदवी सहस्रदया ।

दयाळू होऊनि श्रवण रति दीजे म्हणुनिपां ॥ ६ ॥

उत्तानपाद मनुपुत्र महा उदार । आवंतिकापुरपती अतिसत्वधीर ॥

कांता तयासि असती सुरूची सुनीती । दोघोजणी परमसुंदर दीव्यकांती ॥ ७ ॥

सुनीतीनीतीच्या ध्रुव उदरि तीच्या जनमला ।

द्विजांनीं ते काळी शुभदिन तिथी काळ गणिला ॥

पुढे पांचां वर्षी गृह त्यजुनि जाईल विपिनीं ।

तपातें साधोनी प्रगट हरि देखेल नयनीं ॥ ८ ॥

देवांहुनी अचळ तें पद यासि लाभे । सामुद्रिकी सकल लक्षण युक्त शोभे ॥

श्रीविष्णुचा परम होइल दास जाणा । हें बोलतां गणित तें कळलें सुजाणा ॥९॥

प्रितीचि, सुरूची प्रीया राजयाची । तिला पुत्र होणें मनीं हेतु हा ची ॥

बयें धाकुटी, सुंदरी आवडे ते । अती लाघवें वश्य केलें नृपाते ॥ १० ॥

अशी हे सुरूची मनीं पुत्रकाम । धरोनी करी ते व्रतादीक नेम ॥

बयानंतरे तीस ही पुत्र शाला । असे उत्तमूं ठेविलें नाम त्याला ॥ ११ ॥

नृपाच्या प्रिया पुत्रवंत्या समाप्त । सुरूचीपरी पावली श्रेष्ठ मान ॥
 सुनीतावरी प्रीति नाही नृपाच्या । वसे भिन्न गेही हरीकीर्तनेची ॥ १२ ॥
 एके दिनी नृप सिंहासनि बैसलासे । सन्नीध केवळ सती सुरूचा विलासे ॥
 तीचा सुपुत्र अति सुंदर उत्तमाते । मांडीवरी बसवुनी करि लालनाते ॥ १३ ॥
 तै पातला भुव नृपासनसन्निधानी । पातिव्रतासुनितिपुत्र हि तो समानी ॥
 बापास ही हरुष घोर मनांत झाला । मांडीवरी उचलुनी बसवी तयाला ॥ १४ ॥
 पितापुत्र दोघां मनी भाव एक । धुवें ललिलासे पित्याचा निष्ठांक ॥
 बरी जा बसावे तदा ते सुरूचा । अती मंसरें बोलिलो गोष्टि नीची ॥ १५ ॥
 धिःकारुनी मग म्हणे सुरूचा भुवाते । तूं योग्य हांसिल कसा नृपआसनाते ॥
 ऐसे वदोनी ढकला सुरूचा भुवाते । हे देखतो परि पिता न वदे चिं तीते ॥ १६ ॥
 तूं जन्मलासि उदरीं हतभाग्य जोते । या बैससी नृपपदींच कसा त्यजो ते ॥
 येतासि काय उदरिं मज सुंदरीच्या । होतासि तूं माहिपती सदये हरीच्या ॥ १७ ॥
 झालासि रीजसुत तूं परि व्यर्थ पाहीं । राजाधिकार न घडे तुजला कदां ही ॥
 अन्योदरीं जनन होउनि हीन झालें । सापनभाव धरुनी मग त्यासि बोले ॥ १८ ॥
 न होतासि तूं पुत्र माझा कसा रे । वृथा जन्म आयुष्य गेले चि सारें ॥
 करी यत्न आतां भजे श्रीपदाते । पुन्हा जन्मल्या पावसी या पदाते ॥ १९ ॥

सुरूचा सापत्नी वचन शरसंधान करिता ।

त्वरें झालें भक्ष भुवहृदय धैर्या न धरिता ॥

गळा दाटे बांधे नगनि जळधारा वरुषती ।

मुखी श्वासोच्छ्वासें अधर बहु कंधात दिसती ॥ २० ॥

पीता निवारी न कदापि तीते । तो वश्य झाला सुरूचासुताते ॥

पाहोनि ऐसें मग तो निघाला । मातागृहाते परतौनि आला ॥ २१ ॥

सापत्नी जननी सखेदवचनी बोले भुवालागुनी ।

एकोनी श्रवणीं सशोक नयनीं ताताकडे पाडुनी ॥

बाटे दुःख मनीं वदे न वचनीं पाणी भरे लोचनीं ।

भूपाते त्यजुनी सुनीतिसदनीं आला दिनीं आननीं ॥ २२ ॥

अधर कांपत केठ ही दाटला । परम दुःख जळारिण लोटला ॥

गळति अश्रु मुखीं दुःख खेद तो । सुरूचिशब्दशरें क्षतयुक्त तो ॥ २३ ॥

यथापूर्व सांगोनि वृत्तांत माये । सुनीतीसि तो खेद पोटां न माये ॥

म्हणे तात सिंहासनांनिधानी । सुरूचीमुखें पावलों मानहानी ॥ २४ ॥

वचन परिसतां ही खेद झाला मनासी ।

दळ दळ जळधारा चालिल्या लोचनासी ॥

सुरुचिवचनदुःखें अंतरों नावरोनी ।
 रुदन करित तेव्हां दीर्घ लार्पें करुनी ॥ १५ ॥
 पुनरपि मन तेव्हां शांत फेलें विवेकें ।
 त्यजुनि सकळ खेदा बोलिलीं ती सुबाबों ॥
 सुरुचिवचन बापा सारिखें सय आहें ।
 हरिभजन करी को तो चि राज्यासि काहें ॥ १६ ॥
 दुर्भाग्य मी म्हणउनी वदली सुरुची ।
 हें अन्यथा न तनया त्रिचि गोष्टि साची ॥
 कीं मी प्रिया म्हणवितां पति फार लजे ।
 भूपाळका मज अशी युवती व सजे ॥ १७ ॥
 दुर्भाग्य मी जठरि रे तुज जन्म झाले ।
 माझ्या वर्धे करुनि रे तुज वाढविलें ॥
 जन्मांतरी हरि तुवां पुनिली चि नाही ।
 आतां परोक्ति न मनीं मनि खेद काहीं ॥ १८ ॥
 जे चित्तिती निशिदिनीं हरिच्या पदातें ।
 नाशी अनादि भवकल्मषआपदातें ॥
 कल्याणपूर्णसुख दे भजतां चि दासी ।
 लक्ष्मी अशी पदरजां अनुरक्त दासी ॥ १९ ॥
 विधिहरसुरइंदू भापुलाल्या पदासी ।
 त्यजुनि मग निघाले श्रीहरीच्या पदासी ॥
 इतर हि निजदासा इच्छिलें ते चि देतो ।
 सकळ हि जगदात्मा वेद ऐसें वदे तो ॥ २० ॥
 अनादि हा मार्ग असा चि बापा । मुमुक्षु लोकांप्रति शुद्ध सोपा ॥
 शुकादि किंवा विबुधा जन्मसी । उपाय हा भोगवितो पदासी ॥ २१ ॥
 दयालेशासाठीं जन भजति सलें कसळजा ।
 करी हृत्पदार्थे धरुनि गवसी पावजळ अण ।
 दया त्याचीं सर्वोत्तमकर्मकपत्रास सदया ।
 विनादुःख ध्वंसी तव इतर नाही च तनया ॥ २२ ॥
 हे ऐकिले त्या ध्रुव बाळकाने । मातृमुखें श्रेष्ठक शब्द कानें ॥
 बापा वनालागुनि सिद्ध झाला । मसीं घरे त्या जगवीश्वराचा ॥ २३ ॥
 कुमार नातां समर्थी वनासी । सखेद झाली जननी मनासी ॥
 म्हणे सुपुत्रा तूजवांचुनी रे । कर्म कशीं सा भवनीं क्षण रे ॥ २४ ॥

ध्रुवा माझ्या बाळा तुजविण गृही वेळ न गमे ।
 गमे हा कल्पांतु तव गमन होता चि नियमे ॥
 शिमेहोनी दुःख बहुत मजला वाटत असे ।
 अशा माझ्या तान्द्या पुनरपि तुजें पाहिन कसे ॥ ३५ ॥
 शरीरी ही तूझ्या दिसति बरव्या राजस कळा ।
 कळायुक्ती बुद्धी नृपतिसम की साम्य सकळा ॥
 परी अद्यापी रे वनविजन नेणे तंव मती ।
 कसा जासी बापा वनचरमृगे व्याघ्र फिरती ॥ ३६ ॥
 नसे पाही काही परम सुकुमार मृदु पदा ।
 वनी काटे मोठे रूतति फिरतां घोर अपदा ॥
 क्षुधा पोटी लागे अशन समयी कोटुनि मिळे ।
 अशी चिंता तूशी हृदयें करितां दुःख न ढळे ॥ ३७ ॥
 वनामध्ये रात्री विचरति भुजें गर्जति पिसी ।
 दुजें कोणी नाही भयचकित होतां शडपसी ॥
 कशी निद्रा घेसी कुश तृण खडे ही अवनिसी ।
 अशी चिंता तूशी करुं मि किती कंठुं दिननिशी ॥ ३८ ॥
 तुझे भाते बाणा लघु धनु अळंकार बरवे ।
 महासौंदर्येशीं तव तनुजनीं दिव्य मिरवे ॥
 स्वनेत्रीं देखेना तरि क्षण त्रुटी कंठिन कशी ।
 सुरुचां हे साची प्रकटली महा घोर विवशी ॥ ३९ ॥
 मला या संसारीं तुजविण नसे सौख्य दुसरें ।
 यहा दुःखें पोटीं तुज नयनि पाहोनि विसरें ॥
 सुनीतीचीं वाक्यें अति निकट मायामय मनीं ।
 धुवें तीं ऐकोनी करि बहु समाधान वचनी ॥ ४० ॥
 हरी हा विश्वात्मा परम करुणासिंधु म्हणती ।
 स्वभक्तांतें रक्षी विरुद श्रुतिशास्त्रार्थ वदती ॥
 असः श्रीचा कांतू काठिण विपिनीं रक्षिल प्रला ।
 सुखें राहें माते अभयवर देऊनि मजला ॥ ४१ ॥
 नमस्कारितां ते अशीर्वाद देते । कसें गा दया श्रीहरी लेंकुरातें ॥
 मनोभीष्ट सिद्धीस नेई ध्रुवाचें । वनीं रक्षि यातें करी ब्रीद साचें ॥ ४२ ॥
 जननिते नमुनि ध्रुव बाळकें । निघतसे विपेना आते कीतुकें ॥
 नगरिचे जन लोक समस्त ते । म्हणति मूर्ख नृपास कितेक ते ॥ ४३ ॥

ध्रुव ऐसें बाळ सगुण दुसरे आन न दिसे ।
 सुरुचीच्या बाक्या नृप तरि कसा मानित असे ॥
 अरण्यातें जातां समर्थ समजावुनि कुमरा ।
 गृहा नेईना कां जन वदति ऐसे नृपवरा ॥ ४४ ॥
 जनास ही खेद अपार झाला । येती जळे ते क्षीण लोचनाला ॥
 बह्म स्त्रिया पावित लोक जाती । दूर प्रदेशां अवघे रहाती ॥ ४५ ॥
 नमी तो मातेतें त्यजुनि मग माया झडकरी ।
 करी प्रस्थानातें गमन करितां चितन करी ॥
 करी जो तों पावे परम करुणासागर हरी ।
 हरी जो तापातें उचलुनि कृपासिंधुलहरी ॥ ४६ ॥
 पुढां चालतां राहिली लोकमांदी । सुनीती फिरे मानसीं योर खेदी ॥
 ध्रुवे लंघिली मेदिनी चालिलासे । वनें दुर्गमें घोर कर्मे विलासे ॥ ४७ ॥
 रिसें सारसें शार्दुळादीक जाती । मृगे व्याघ्र मार्गावरुनी च जाती ॥
 न शंके मनीं धोट ही फार चितें । हरीचिंतनें वारिलें सर्व चिते ॥ ४८ ॥
 तडागां नदां ही गिरिच्या श्रमातें । उलंघोनि देखे पुढें आश्रमातें ॥
 मुखी वेदघोष ध्वनी सुस्वरांचे । ऋषी बैसले पूजनीं ईश्वराचे ॥ ४९ ॥
 पखनियमकजाया बोलती त्या ध्रुवातें । कठिण विपिन हिंडे सांग तूं कोण एथें ॥
 जनक जननि तूक्षी कोणती लेंकुरा रे । त्यजुनि सदन रानीं हिंडणें तूज कां रे ॥ ५० ॥
 कीं चूकलासी जननीजनकासि वत्सा । पावूं तुझ्या सदानि तूज वदे स्वइच्छा ॥
 ये आमुच्या सदानि आणि हसूं श्रमातें । वंदूनियां मुनिंस जा निज आश्रमातें ॥ ५१ ॥
 ऋषींच्या पत्न्यांला ध्रुव मधुर शब्दे वदतसे ।
 पितां विष्णू माझा जननि कमळा तो ह्मणतसे ॥
 चुकेलीं त्यातें मी बहुत फिरतां कष्टत असें ।
 करा त्यांची भेटो मन जरि तुझातें विदितसे ॥ ५२ ॥
 ऐकोनियां शब्द असे ध्रुवाचे । एकी पुढें बोलति एक वाचे ॥
 यातें शिशू बाई कसें ह्मणावें । जातो तसा त्याप्रति जाउं द्यावें ॥ ५३ ॥
 लंघोनियां जो ऋषिआश्रमातें । जातां मनीं तो न मनी श्रमातें ॥
 तों भेटला नारद त्यासि वाटे । देखोनि आनंद मनांत वाटे ॥ ५४ ॥
 करी शोभे बीणा सुरस हरिचें गायन करी ।
 करीपादन्यासें क्रमित पय येतो झडकरी ॥
 ध्रुवातें देखोनी सदय मग होऊनि पुसतो ।
 गृही ऐश्वर्यातें त्यजुनि विपिनीं काय फिरतो ॥ ५५ ॥

तूं क्षात्रवंशी सुनू नृपाचा । सखेदसा दीससि पूर्ण साचा ॥
 घरी दुरुक्ती अपमान लाहे । सर्वज्ञ त्यातें मग पूसताहे ॥ ५६ ॥
 म्हणे लेंकुरा खेद हा कायसा रे । वदे तो तया स्वामि सर्वज्ञ सारे ॥
 सुरुची गृही विधिता शब्दबाणी । क्षतें तीं बरीं जो करी चक्रपाणी ॥ ५७ ॥
 त्याकारणें जात असे वनासी । भेटेन आतां भवभंजनासी ॥
 ऐकोनि ऐशीं वचनें तयाचीं । निवृत्ति त्याच्या करितो मनाची ॥ ५८ ॥
 यानंतरें जाऊं नको वनासी । घेऊनि जातो तुझिया गृहासी ॥
 दूषुनि राया सुरुचीसतीतें । स्थापीन तूतें तुझिये पदातें ॥ ५९ ॥
 ब्रह्मादि ही हुडकितो हरिच्या पदासी । भेटेन मी म्हणासि त्या जगदीश्वरासी ॥
 हे तो अपूर्व न घडे तुज लेंकुरा रे । कीतो मिळें न तपण्या तपनिर्जरा रे ॥ ६० ॥
 समाधियोगास हि आकळेना । वेदश्रुतीतें महिमा कळेना ॥
 तूं वाळ पांचा वरुषां वयाचा । नको कळूं आग्रह जावयाचा ॥ ६१ ॥
 ध्रुव म्हणे परिसें मुनिराज या । परततां सहसा न पवें नया ॥
 सुरुचिनें वचनें शर विधिलें । पुनरपी न वचे मन भंगलें ॥ ६२ ॥
 भक्तिदायक रमा निज दासी । मुक्ति ण्या प्रति सदां उपासी ॥
 त्या जगद्गुरुपदाविण मातें । राण्य तें न सहसा सुखदातें ॥ ६३ ॥
 आकाश ही जरि तुटोनि पडेल मायां । आतां पडो तरि तपीं न चळें समयां ॥
 हा ब्रह्मगोळ जरि आजि लयासि जातो । जावो तयापि हरिचा निज दास होतो ॥ ६४ ॥
 ऐसें वदोनि मुनिच्या चरणारविर्दी । ठेवी स्वमस्तक ह्याने मज मोहवंदी ॥
 निर्मुक्तता करुनि दे सद्य स्वदीक्षा । मी वस तूं जनक हे पुरवी अपेक्षा ॥ ६५ ॥
 मुनिवरें दृढ निश्चय देखिला । मग तया करुणें अवलोकिला ॥
 वरद हस्तक मस्तकी ठेविला । तदुपरी मुळ मंत्र निरूपिला ॥ ६६ ॥
 ॐकारशब्द पहिला नमो म्हणोनी । त्या नेतरें भगवते चहुं अक्षरानीं ॥
 यकार अंतिक वदोनि हि वासुदेवा । हा द्वादशाक्षर मनीं उपदेश ठेवा ॥ ६७ ॥
 त्या नेतरें सगुणता जगदीश्वराची । घे ध्यानपद्धति मनोगत सिद्धि साची ॥
 कीं सावळी तनु गळीं वनमाळी शोभे । श्रीवत्सळाच्छन उरी जगदंब लोभे ॥ ६८ ॥
 भुजा चार हातीं घरी शंखचक्रें । गदा पद्म ज्यातें भिती दैत्यचक्रें ॥
 करीं कंकणें बाहुपूरें त्रिदांचीं । महा तेज कंठीं प्रभा कौस्तुभाची ॥ ६९ ॥
 पदीं नूपुरें गर्जती वेद घोषे । कटीं मेखळा सोजळा त्यांत भांसे ॥
 विजेचे परी घेतला भाव आंगी । प्रभा वेगळी कोण तेथें विभागी ॥ ७० ॥
 ऐसी ध्यानउपासना ध्रुवमना बोधूनियां पद्धती ।
 प्राणायाम सदैकन्यास करवी मुद्रा अशी ज्या रिती ॥

वायूधारण आसनस्य वसणें नेत्रांबुजें शाकुनी ।
 एवं साधनसंपत्ती नृपसुता सांगे बरी तो मुनी ॥ ७१ ॥
 मायां किरीट श्रवणीं द्युति कुंडलांची । लोपे गळां श्वेत प्रभा रविमंडळाची ॥
 संमिश्र कुंतळ कपाळिं टिळा प्रभा ते । शोभे जशी अरुण पूर्वदिशा प्रभाते ॥ ७२ ॥
 निजगुरुकर मायां लाभ झाला नयासी ।
 स्थिरचरजगदात्मा भास होतो तयासी ॥
 भवभय मग नाहीं मीपणा ठाव कैचा ।
 अचळपदि च राहे दास तो सद्गुरुचा ॥ ७३ ॥
 ध्यानादि षोडशपुजा उपचार अर्चा । बोधूनि त्या प्रकटली मति वाक्यचर्चा ॥
 सच्चिदृष्य तो ध्रुव गुरुक्त क्रमैकरुनी । साधोन हें मार्ग धरी दृढ आंवरुनी ॥ ७४ ॥
 मधुवन यमुनेच्या जाडनीयां तटाकीं ।
 रमणिय अवनीतें आसनार्थी विलोकी ॥
 तुळसिदळसहस्रीं कुंदमंदारजाती ।
 मिळवि पुजनद्रव्यें न स्मरे दीनराती ॥ ७५ ॥
 बत्तीस लक्षण विचक्षण त्या ध्रुवातें । देखोनि नारद कृपे द्रवला स्वचित्तें ॥
 तों बोलिला ध्रुव मला कृतकृत्य केलें । माझे मनोरथ दयान्वित सिद्धि नेले ॥ ७६ ॥
 या नंतरें गुरु पुजी नविनोपद्रव्यें । केली ययाविधि अनन्य रिती स्वभावें ॥
 साष्टांग दंडवत घालुनियां तयानें । केला प्रसन्न मुनि शिष्यविश्वदरानें ॥ ७७ ॥
 यानंतरें मुनिगुरु नृपनंदनाचा । बोधूनि मार्ग हि बरा हरिपूजनाचा ॥
 संतोषचित्त मग तेधुनियां निघाला । उत्तानपादभवनाप्राप्ति शीघ्र गेला ॥ ७८ ॥
 देखोनि नारदमुनीश्वर त्या नृपानें । आच्छादिलें वदन उत्तरअंबरानें ॥
 या नंतरें पुस्ततसे विधिपुत्र झाला । राया तुझा हरुष कां अतिमंद झाला ॥ ७९ ॥
 हे पूज्यमान परिसें मुनिवर्षमूर्ती । दृष्टीसि थोर पडलें वदुं मी अकीर्ती ॥
 कीं देवबुद्धि सुरुची छळितां ध्रुवासी गेला समस्त त्यजुनी हि अंबु पुरीसी ॥ ८० ॥
 परम अथम मी हो वश्य झालों स्त्रियेसी ।
 अकरुण सुरुची ते बोलिली मत्सरासी ॥
 सगुण कुमर माझा त्रास लाहे सभेसी ।
 मज्जा निकट निवारी मी तर्फी खेद त्यासी ॥ ८१ ॥
 वनीं तो एकाकी मनुज दुसरें नाहिं जवळी ।
 क्षुधा लागे तेव्हां अशन कैचें त्या तरुतळी ॥
 करी निद्रा जेव्हां रिस वृक भुतें भक्षिति तया ।
 अगा चित्ती माझ्या हरुष अवघा जाय दिलया ॥ ८२ ॥

वदे तो मुनी कात्तिवंता भुपाळा । हरी मस्तकीं सर्वदा त्याचि बाळा ॥
असे कीं महा भक्त तां धीर चित्ता । असें जाणुनीं टाकिं तूं सर्व चित्ता ॥ ८३ ॥

अभयवचन ऐसें देउनी त्या नृपासी ।

त्वरित गमन केलें श्रीहरीकीर्तनासी ॥

गगन विपुळ पंथें स्वर्गलोकासि गेला ।

क्षणभरि स्थिर नोहे दक्षशापोक्ति उगाला ॥ ८४ ॥

मैत्रेय सग्लो विद्वरा कया हे । कीं त्या भुवा श्रीहरिची कृपाहे ॥

शुक्लेंद्र तो हे चि परीक्षितितें । बोधी करी पावन तो क्षितितें ॥ ८५ ॥

पुढें कया याहुनि गोड आहे । भुवासि त्या श्रीहरि भेटलाहे ॥

तो लाभ इच्छुनि तुम्हां हि सारे । ऐकाल तेव्हां भवदुःख हारे ॥ ८६ ॥

यानंतरें त्या भुवसुव्रतानें । आराधिला श्रीहरि सुव्रतानें ॥

एकासनीं बैसुनियां तपातें । करुनि सोसी हिम आतपातें ॥ ८७ ॥

त्रिरात्रीं तो सेवी कबठ बदरीचें फळ असें ।

क्रमी मासातें त्या उपरि दिन सा निर्जळ असे ॥

वनीं वल्ली वृक्षानिगळित फळीं त्या तदुपरी ।

स्विकारी आल्हादें रस कटुक तेव्हां तदुपरी ॥ ८८ ॥

तिजा मासीं तीर्थें उचित तितुकीं पीउनि वना ।

अहोरात्रींमधें अविकळ दिसे नित्य हि वना ॥

चतुर्थीं मासीं तो सुजळ त्यजिलें ध्यान धरुनी ।

दिना बारा अंतीं अनिळ अशना नेम करुनी ॥ ८९ ॥

ऐसा मंत्र चतुर्थ मासि जपुनी एकासनीं बैसला ।

अष्टांगाचित योगसिद्ध शरिरीं वजापरी भासला ॥

अष्टाविंशति सोअळा प्रतिकळा शाल्या चि मोठया तर्धी ।

लेढे अमृतधार सप्तदिवसीं तो पुष्ट देहावधी ॥ ९० ॥

नृपसुत तप साधी एक निष्ठा मनांत । शचिपति भय मानी सर्व देवांसमेत ॥

तपच्यवन कराया यत्न चित्तां सुरांसी । करुनि वचन सारें लक्षलें मानसासी ॥ ९१ ॥

सभेमाजि बोलावुनी उर्वशी ते । म्हणे इंद्र तीतें छळीं हो भुवार्ते ॥

तर्धी ते वदे लेंकरुं तें सुरेशा । नव्हे कार्यसिद्धी वृथा सोडि आशा ॥ ९२ ॥

आहे अजगर मोठे तक्षकादीक जाती ।

विषधर विषधारा आननां वूनि जाती ॥

निवडुनि सुरनार्यें टाकितां तें धुरू तो ।

गरुड सम दिसे त्यां भाव तेव्हां कळे तो ॥ ९३ ॥

ऐरावती तो मग पाठवीला । गजें तयातें अविलोकिलेला ॥
 श्रीनारसिंहाकृति त्यास भासे । भयें पळे इंद्रपुरी प्रवेशे ॥ ९४ ॥
 शचिपति मग क्रोधें मेघ बोलावुनीयां ।
 फठिण वचन बोले कीं भुवातें छळाया ॥
 युगसम शिळधारी होउं द्या आजि वृष्टी ।
 मधुविपिन बुडों द्या सध्रुवान्वीत मृष्टी ॥ ९५ ॥
 क्षितिताळें हरमायां छत्ररूपें भुवासी । जळधरजळवृष्टी स्पर्श नाहीं तयासी ॥
 शतमल करि चिंता काय आतां करावें । परम तप भुवाचें कोण युक्ती छळावें ॥ ९६ ॥
 न चाले जो कांहीं छळण तंव तो श्रीदशपती ।
 बना आला वेगें युवतिसम होऊनि सुनिती ॥
 महा मोहालापें रुदन करितें कीं तुज वनी ।
 तुला भेटो आर्यें कमुनि गिरिदुर्गे चि अवनी ॥ ९७ ॥
 कुवाळी देा हातीं अधर अधरें चुंबित असे ।
 मिठी घाली कंठीं जननिसम वीक्यें बदतसे ॥
 भुवा माझ्या बाळा मधुर वचनें कां न वदसी ।
 सख्या मज्जीं माता मृतक तुझिया बावपिपुर्षी ॥ ९८ ॥
 गृहा ये तूं आतां त्यजुनि विपिनातें झडकरी ।
 तुरूर्चा वा राजा विनित मज शाली झडकरी ॥
 म्हणे राजा पुत्रा नृपपद हि देखेन तुजला ।
 तुझे सापल्यांही नृपवश हि सर्वांहि त्यजिला ॥ ९९ ॥
 उपाय यत्नादिक फार केले । भुवापुढें सर्व हि व्यर्थ गेले ॥
 समाधिसिद्धांत निमग्न झाला । देहस्यतीभाव नसे तयाला ॥ १०० ॥
 उभा असे एक पदावरी तो । दुजा पदा जानुवरी धरीतो ॥
 धरा तळीं कंपित फार शाली । लोकत्रयाची मग शक्ति गेली ॥ १०१ ॥
 जाज्वल्य माळा जडलि जगांची । कांपे धरा शक्ति अशी भुवाची ॥
 ब्रह्मांडपोटीं स्वरुपी जयाच्या । तो राहिलासे हृदयीं भुवाच्या ॥ १०२ ॥
 आधार जो ब्रह्मशिवा जगाहे । ध्यानीं तया ठेवुनि मग राहे ॥
 ज्या देवता इंद्रिय साभिमानी । त्या पावल्या उद्धत त्या तपानीं ॥ १०३ ॥
 सकळ हि अवरोधी कुंभकीं वायु सार्धी ।
 सुरगण जिवजाती कोंडल्या श्वासबंधीं ॥
 सुर नर मुनि तेव्हां त्रासले खेद भारी ॥
 शरण सकळ गेले ज्या स्यळीं कैटभारी ॥ १०४ ॥

सत्कार्ति बद्धांशलिपुक्त उक्ती गोविंद दामोदर माधवेति ॥
 मयू जगाचा अवरोध झाला । करीत उक्ती स्तुति त्या भुवाला ॥१०५॥
 दयाळ देवांसि वदे हरी तो । उत्तानपादात्मज जो धुरू तो ॥
 मदर्शनालार्गि रिघे वनांत । त्याच्या तर्पे ताप तुम्हां जनांत ॥ १०६ ॥
 आतां तया देइन दर्शनाते । तेव्हां महा सौख्य तुम्हां जनाते ॥
 होईल ऐसे वदला परेश । त्वरा करी त्याप्रति जावयास ॥ १०७ ॥
 खगपतिवरि वैसे वेग तो वणवेना । गरुडगति नभाच्या अंतरीं लक्षवेना ॥
 मधुवन यमुनेच्या ओ तटाकासि आला । भुवद्वयनिवासी तो चि पत्यक्ष झाला ॥१०८॥
 हृदयकमळि त्याच्या चित्स्वरूप प्रकाशी ।
 प्रकट हरि च तो कीं क्षीरधीजानिवासी ॥
 नमुनि चरण तेव्हां हर्षला रूप पाहे ।
 जय जय जगदीशा धन्य मी धन्य आहे ॥ १०९ ॥
 घोषि युक्त जसा समुद्रसरिसा गर्जे हरीची स्तुती ॥
 ॐकारादि ऋषोपनिषदे श्रुत्यर्थ वानी मती ।
 नित्यानंदसुखार्णवार्थ लहरी श्रीपाद दीनावरी ॥
 तैसा बुद्धि सुसिद्धिदायक तर्था आरूढला वैखरी ॥ ११० ॥
 धिरपात्री बालक व्या ग्निर्गने । दावीतसे भाव तया रितीने ॥
 दावोनियां तो भुव सौख्य लाहे । तशी पिते श्रित्स्त्वि कृपाहे ॥१११॥
 कंबू तो निजहस्तकीं मग तया भाळस्यळीं लाविला ।
 ॐकार स्वमुखे पाहा मग कसा स्तोत्रे कळू लागला ॥
 जो वेदीं स्तविला विराटमय जो आनंदरूपे हरो ।
 ऋषाच्या स्तवना नमुनि तापे ती आरंभिला वैखरो ॥ ११२ ॥
 जै जै जगदीश्वर स्थिरचरा व्यापूनि सर्वांतरा ।
 जै जै श्रुतिगोचरा परतरा विश्वभराडंबरा ॥
 जै जै सुर शंकरा गिरिधरा माणिक्यमाळाधरा ।
 जै जै जै अभयंकरा शुभकरा दीनोद्धरा पाहि मां ॥ ११३ ॥
 अणोरणीयान्महतो महीगान् । तद्रूप ऐसे वदती श्रुती या ॥
 द्विसप्तमायामय सर्वधीशा । नमोस्तु ते श्रीभगवान् परेशा ॥ ११४ ॥
 नमो नमो जीवकळाविहारा । नमो नमो निर्गुणनिर्विकारा ॥
 नमो नमो व्यापक विश्वसारा । नागयणायेति नमो नमस्ते ॥ ११५ ॥
 सर्वांतरीं प्रकट होउनि बोलविसी । निद्रिस्थ बुद्धि असतां हरि जागविसी ॥
 संजोवनीं अखिल भक्ति जनासि देसी । प्राणेंद्रिये सकळ चालकता करिसी ॥११६॥

हे लक्ष्मीरमणा अलक्ष अगुणा सर्वातरी देखणा ।
 भूभारोत्तरणा दयाळ करुणा त्रैलोक्यसंरक्षणा ॥
 × × × × × × × × × ।
 विश्वाच्याभरणा विचित्र निपुणा श्रीषड्गुणा पाहि मां ॥११७॥
 वंदे पंकजलोचना सुखघना स्वामी जगत्पावना ।
 क्षीराब्धीशयना सुपर्णगमना दुर्बुद्धिविध्वंसना ॥
 वंदे ब्रह्मसनातना त्रिभुवना ब्रह्मादिकां शासना ।
 ग्राहि ग्राहि नमो नमो भगवते लक्ष्मीपते पाहि मां ॥ ११८ ॥
 तूं नित्य मुक्त परि जो अति शुद्ध आत्मा । कूटस्थ आदिपुरुषाधिप जो त्रिधामा ॥
 सर्वज्ञ सर्वगत ईश्वर विश्वकर्ता । संतांपरी तुज चि तूं सह गा अकर्ता ॥११९॥
 लकीर्ति जे न गणवे निगमागमाते । निर्धूत निर्गुण निरामय ब्रह्म तूं ते ॥
 लीलावतार परिकल्पितपीतवासा । कंजक्षणा हरि नमो त्रिजगन्निवासा ॥१२०॥
 तूं करुणवृक्ष हरि अक्षयमोक्षदानी । हे नेणती तुज भवी जन ते निदानी ॥
 जे अरूप स्वरूप अस इच्छुनियां अपेक्षा । काळानळीं पडति पावति कर्मशिक्षा ॥१२१॥
 दयासागरे श्रीरमानायकार्ने । ध्रुवाची स्तुती आयकीळी स्वकार्ने ॥
 मनोभीष्ट जें इच्छिले लेकराने ! वरा ओपिले ते क्षणीं श्रीवराने ॥१२२॥
 नाना तपे साधुनियां श्रमासी । देवां ऋषी आणि क योगियांसी ॥
 ऐशांस ही दुर्लभ निश्चयेसी । ध्रुवा बसे जाऊनि त्या पदासी ॥१२३॥
 अचळ बहुत करपी भंग नाही जयासी ।
 ग्रहगण ऋषि तारा त्याहुनी उंच होसी ॥
 भ्रमण करिति तूझ्या भूवना मंडला रे ।
 सदयवदन ऐसे श्रीजगन्नाथ बोले ॥ १२४ ॥
 तेतीस सत्ते वरुषे सरसी । पाळीं घरा हे अति वैभवंशी ॥
 पाळुनि वर्णाश्रमसंविधीसी । त्यानंतरे जा अटळासनासी ॥ १२५ ॥
 शुभ वर कर मायां ठेवुनीयां ध्रुवासी । गरुडगमन तेव्हां चालिला स्वाश्रमासी ॥
 सदय हृदयसिंधू भक्त संरक्षणाचा । अचळ भुवनपाळू काळ तो दुर्जनाचा ॥१२६॥
 घेऊनियां वरद तेयुनियां निघाला । तो पातळ पुरिस तो अनुताप शाला ॥
 सांडूनियां हरिपदांबुजसौख्यधामा । स्मार्तो कसा परम मूर्ख मिळुव्य कामा ॥१२७॥
 आष्टांग योग बहु साधन योग युक्ता । नाना तपे मुनिऋषीश्वर साधुसंतां ॥
 लक्ष्मीस ही परम दुर्लभपायधूळी । प्रत्यक्ष तो मज सखा सुरराजमौळी ॥१२८॥
 हे भाग्य टाकुनि कसे हत भाग्य शालें । संपादिलें धन श्रमे मग हाखीलें ॥
 देवादिकीं त्वरित बुद्धिसि भ्रंशकीलें । मार्शे च सुबुद्धसह त्यांसि शालें ॥ १२९ ॥

आनंदसिंधुसलिलांत निमग्न शालों । मायीक सर्व विषयांतुनि भिन्न ठेलों ॥
 तो मा पुन्हा नृपपदाप्राप्ति जातं आहे । धिम्बाळबुद्धि चळलें स्वमति स्वभावे ॥१०३॥
 पुरी रडे आठवि ती भुवासी । चितार्णवी खेद महा पियासी ॥
 माझा पुन्हा केवि कुमार भेटे । लक्षुनि राहे मग त्या सुवाटे ॥ १३१ ॥
 सुवार्ता तो आली भुव पुनरपी येत नगरा ।
 असे एकाएकी श्रवण करिती त्या नृपवरा ॥
 न वाटे हें सत्य म्हणउनि पुन्हा काय वदला ।
 अभद्रातें भद्रा करि कवण तो देव मजला ॥ १३२ ॥
 साद्यंत वार्ता मग वार्तिकानी । निवेदितां ऐकिलि ते स्वकानी ॥
 आनंद शाला मग राजयासी । वस्त्रे धने देत असे तयांसी ॥ १३३ ॥
 आला हो पुत्र आला म्हणउनि जनका थोर आनंद शाला ।
 मातेचा प्राण आला शुभ दिन फळला दान देती द्विजांला ॥
 सामोरा राव आला हय रथ [बड्ड] गजभारशृंगार केला ।
 बाद्यांचा घोष शाला जन वदति चला पाडूं या त्या भुवाला ॥१३४॥
 मणिमय रथ त्यातें राव आरूढ शाला ।
 अभिनव सुख त्याचा सर्व संताप गेला ॥
 हय चपळ बळाचे जुंपिले त्या रयासी ।
 त्वरित मग पुढें तो जाय आणावयासी ॥ १३५ ॥
 सुनीती सुरूची सुखी फार होती । बसोनी पुढें शीबिकारूढ जाती ॥
 बहू हर्ष आबाळवृद्धा जनासी । पाहायास ते लोक जाती भुवासी ॥१३६॥
 पूर्णचंद्र भुव देखुनि डोळां । सिंधुतुल्य नृप टाळुनि वेळा ॥
 कर्म बाहु पसरुनि च धावे । सौख्य ते वदनि केवि वदावे ॥ १३७ ॥
 मिठी घाली कंठीं स्वमुखि मुख तो चुंबित असे ॥
 स्ववे आनंदाश्रू निदळ निदळा लावित असे ॥
 पुन्हा हुंगी मायां नवल अधरस्फुंदन घडे ।
 गळा दाटे बाणें सुखमय पुन्हा मूर्छित पडे ॥ १३८ ॥
 ऐसा यामविराम होउनि घरा आला स्वदेशावरी ।
 बाणें सद्गद बाक्य बोलत असे तों चांचरे बैखरी ॥
 रे पुत्रा मज कां त्यजूनि विपिनीं बा बास केला तुवां ।
 गेला त्या दिवसा घरोनि तनया ना सेविलें वैभवा ॥ १३९ ॥
 सुरूचीस आधीं नमस्कार केला । प्रसादे तुझ्या श्रीहरी प्राप्त शाला ॥
 तुझी पूर्व प्रारब्ध रेखा चि तैशी । म्हणे ते सुता वंद्य होसी सुरांसी ॥१४०॥

शिवकाव्य-पूर्वार्द्ध.

अनुक्रमणिका.

चमत्कार १.

मंगलाचरण-काव्यमहात्म्य-विषयाव-
तरण-शिवाजीमहाराजवर्णन-श्रीरामदास-
समागम व प्रसाद-शिवाजीस बापाचा
उपदेश-त्यावर शिवाजीचें उत्तर-शहा-
जी बिजापुरी परत येतो-बिजापूरच्या
मुसलमान राजाचा दरबारी मंडळीस
प्रश्न-मंडळीचें उत्तर-शहाजीचें उत्तर-
बिजापूरचा राजा चिंतातूर होतो.

चमत्कार २.

बिजापूरच्या राजाची चिंता-शिवा-
जीस धरून आणण्याचा विडा बिजा-
पूरचा राजा तयार करितो-धर्मधुरंधर
यानें त्याचा प्रतिज्ञापर्वक स्वीकार-धर्म-
धुरंधर व शिवाजी यांचें राजगडाजवळ
युद्ध-शिवाजीस धरण्याकरितां अफजु-
लखानास पाठविलें-त्याचें प्रयाण-स्यानें
दयालु नामक ब्राह्मण सामार्थ शिवाजी-
कडे पाठविला-त्याचें व शिवाजीचें
भाषण-दयालु परत येतो व अफजूल-
खानास हर्ष होतो-देवीपूजन-ठगास ठक-
वेण्याचा बेत-प्रतापगडाजवळ तंबू ठो-
कला-सेनापतीस उपदेश-देवीप्रार्थना-दो-
न योद्ध्यांसह शिवाजीचें प्रस्थान-
अफजूलखानप्रस्थान-शिवाजीचे रक्षणा-
र्थ लोकांची प्रार्थना-उभयतांची भेट.
अफजूलखानपतन-त्याचा शिरच्छेद-
यवनसेनापलापन.

चमत्कार ३.

अफजूलखान व शिवाजी यांचे

फौजांची लढाई शिवाजीसेनापतिवि-
जय-त्याचा स्तकार-तो लूट शिवाजीस
देतो-शिवाजी शिपायांस वांटून देण्या-
करितां तो परत देतो-प्रतापगडावर
भवानीची स्थापना-बिजापूरचा राजा व
त्याची आई यांचा विलाप

चमत्कार ४.

चार वर्षांत ३६० किछे शिवाजी
बांधितो-मालवणचा किछा-सातारा रान-
धानी होते-गागाभट्ट-मुंज-लक्ष-दिछीवर
स्वारी-नर्मदास्नान-युद्ध-बादशहाचा प-
राभव-दिछीहून फौज निघते.

चमत्कार ५.

शास्ताखान-शिवाजीचे अंगांत देवी
संचार करून युद्ध कर म्हणून सांगते-
शास्ताखानाची बोटे कापतो-शास्ताखा-
न दिछीस परत जातो-त्याचा अपमान-
शिवाजीवर जयसिंहाची योजना-दिले-
लखान-जयसिंह नर्मदातीरी देवीची
आराधना करतो-मत्तलत-युद्ध करून न-
को असे देवी सांगते-दिलेलखानाचा पु-
रंदरावर हल्ला-मुरारप्रभूचें शौर्य व मृत्यु-
जयसिंह व शिवाजी यांचें सख्य-पुत्रा-
सह दिछीस जातो-तेथें स्तकार-प्रतिबंध-
चिंता-स्वप्नांत देवीचें दर्शन-पेटाऱ्यांतून
नजराणा पाठवितो-पेटाऱ्यांत बसून दि-
छीहून जातो-फकीरवेष-चाराणसीस ये-
तो-भागीरथीस्तुति-बादशहा त्याचा शोध
करितो-पत्ता लागत नाही-स्वदेशी परत
येतो-शके १५९६ त-राज्याभिषेक-पुत्र-

(२)

शिवकाव्य-पूर्वार्द्ध अनुक्रमणिका.

द्वयप्राप्ति-राज्यविभाग-अष्टप्रधान-राज्योप
भोगकाल-मृत्यु.

चमत्कार ६.

संभाजी-दिल्लीपतिपराभव-अवरंग-
जेब चिताग्रस्त होतो-कबजी पूर्वप्रधान
आवडत नाहीत-कबजीचे नादी ला-
गतो-दिल्लीपति भीमातीरा-दिल्लीपतीच्या
कन्येचें लावण्य-कबजी दिल्लीपतीचें
मन संभाजीविषयीं दुषित करतो-सं-
भाजीचे सौंदर्याचें वर्णन-अवरंगजेबाचे
कन्येचें संभाजीवर प्रेम-संभाजी व अ-
वरंगजेब यांची भेट-संभाजी कारागृही-
संभाजीचा मृत्यु-अवरंगजेबाची कन्या
त्यामुळे शोक करते-अवरंगजेब शाहूस
घेऊन जातो.

चमत्कार ७.

शाहुजन्म-बादशहा व त्याची कन्या
यांचा शाहूची क्रीडा पाहून आनंद-अ-
वरंगजेब दक्षिणेत-शहरें वेढतो व मूर्ति
फोडतो-पंढरीस येतो-विठ्ठलाचा कर क-
टीवर व शिरी लिंग असण्याची कारणे
नरसोबाचे वाडीस जातो भुंगे राजारा-
माचा पुत्र शिवाजी-शाहूचें लग्न-अठ-
रा वर्षे दिल्लीस वास-बादशहा स्त्रीसह द-
र्शनास बलावितो-दासीस राणीचा वेष-
बादशहाचें दर्शन-बादशहा चौथा हि-
स्सा आपले राज्याचा देतो-देशी जा-
ण्याची आज्ञा मिळते-बादशहाचे कन्ये
चा निरोप-साराबाई हा खरा शाहू न-
व्हे असें म्हणते-ती युद्धास प्रवृत्त होते-
बाळाजी विश्वनाथ शाहूस भेटतो-तो
साराबाईकडे जातो-शके १६२९ त
शाहूस राज्याभिषेक.

चमत्कार ८.

शाहूचे राज्याची भरभराट-बहिरो-
पंत पिंगळे-बाळाजी विश्वनाथ रजपूत
व यदून यांस जिंकतो-त्यास पेशवे पद
मिळते-प्रधानमंडळ-शाहूची मृगया-
दातृत्व-दर्शभाकर देणारी बाई-तिला
गांव इनाम-जयसिंह.

चमत्कार ९.

कोंकणस्य ब्राह्मणांचे दारिद्र्य-बा-
ळाजी विश्वनाथाचे दोन पुत्र-बाळाजी
विश्वनाथाचा मृत्यु-बाजीराव बळाल पे-
शवा होतो-त्रिंबकराव दाभाडे रोनापति
यास बाजीराव ठार मारतो-गोदास्तुति-
बाजीराव दक्षिणा घेतो-बाळकृष्ण पं-
डित-सातान्यास बाजीराव परत येतो-
शाहू व बाजीराव-निजामउलमुल्क व
बाजीराव यांचा विवाह-सख्य-शाहू व
बाजीराव.

चमत्कार १०.

पुण्याची वसाहत व भरभराट-ब्राह्म-
णांच्या दक्षिणेचा इतिहास-रमणा-दक्षिणा
समारंभवर्णन-शाहूस अतिसंतोष-चिं-
माजी आपा घसईवर जातो-समुद्रस्तुति-
हल्ला-घसई सर करतो-संतति-मस्तानी-
समशेरबहादर-होळकरासह उत्तरेस बा-
जीराव जातो-त्याचा नर्मदातीरां मृत्यु-
राणोजी शिंदे व त्याचा वंश यांचें वर्णन.

चमत्कार ११.

बाळाजी बाजीराव प्रधान-त्यानवर
राज्यभार-पुण्याचें वर्णन-देशाचा भरभ-
राट-शाहूचें वार्धक्य-पेशव्याचे हातीं
राज्यनिक्षेप-माडली-कृष्णास्तुति-मृत्यु-
शोक-उत्तरकार्य-शाहूचे वंशज.

शिवकाव्य-उत्तरार्द्ध.

अनुक्रमणिका

चमत्कार १२.

बाळाजी बाजीराव ऊर्फ नानासाहेब.

मंगलाचरण-राघोबादादाकृत उत्तर दिग्विजय--ऋतुवर्णन-उपवनक्रीडावर्णन-जलक्रीडावर्णन.

चमत्कार १३.

नानासाहेब.

वर्षाऋतुवर्णन-शरद्वर्णन-राघो-बादाद कृत उत्तरदिग्विजय-जयपूर जोधपूरदिल्लीविजय-यवनविजय-बल्लाळसंततिवर्णन-राघोबासंततिवर्णन-सदाशिरावभाऊचें अनपत्यत्व-द्रव्यखिचडीदान-ब्राह्मणमञ्जन.

चमत्कार १४.

नानासाहेब.

गोपिकाबाई नानासाहेबांचें मन दूषित करिते-सोनपतपानपतपुद्ध-नानासाहेब व गोपिकाबाई यांचा शोक-नानासाहेबांचा मृत्यु.

चमत्कार १५.

थोरलेमाधवराव.

कलितपश्र्वर्षा-कलिधर्मवर्णन-कलीस वरप्राप्ति-निजामें पुणें जाळतो-राक्षसभुवनची लढाई-हैदराचा पराभव-क्षयरोगानें माधवरावाचें मरण-रमाबाईचें सहगमन.

चमत्कार १६.

नारायणराव.

पूर्वजन्मवृत्त-वध.

चमत्कार १७.

सवाईमाधवराव.

जन्म-तळेगांवची लढाई-बिष्टुर

(ऋतुअर्थ साहेब)याचें पलायन-राजनीति-यशोदेशीं विवाह-पुणें शहराचें वर्णन. ह-रिपंत फडके यांचें मरण-महादजी शिंद्याचें मरण-निजाम युद्धाची तयारी करितो.

चमत्कार १८.

सवाईमाधवराव.

स्वर्ल्हाची लढाई-निजामाचा पराभव-निजामाची दुर्दशा-मशीरग्रहण-माधवराव गझीवरून उडी टाकतात-मृत्यु-नानाफडणीसाचा-मृत्यु-दौलराव शिंद्याचें वर्णन.

चमत्कार १९.

अमृतराव पांचो कारकीर्द

चमत्कार २०.

द्वितीय-बाजिराव.

स्तुतिनिंदात्मक वर्णन-इंग्रज लोक चाकरीस ठेविले-सदाशिव माणकेश्वर दिवाण शाले-तीर्याटण-सदाशिव माणकेश्वर व कवि यांची भेट-शिवाजी आदिकरून मराठे राजांवर संस्कृत काव्य करण्याविषयी सदाशिव माणकेश्वर कवीस सांगतात-कवीस स्वप्नांत व्यासदर्शन व काव्य करण्याविषयी व्यासाची आज्ञा-बापूगोखले सेनापति शाले-मोरोबा दीक्षित दिवाण शाले-इंग्रजांबरोबर लढाई (स्वडकीची) बाजीरावाचा पराभव-दीक्षित दिवाण यांचें मरण-बाजीरावाचें पलायन-बापूगोखले याचें मरण-बाजीरावाचें भागीरथीतीरी (ब्रह्मावती) राहणें-अल्पिष्टन साहेब पुण्यांत राज्य करूं लागतो-कविपूर्वजवर्णन काव्यसमाप्तिकाल.

समाप्त.

शिष्यकाव्यस्योत्तरार्धस्य शुद्धिपत्रम् .

पृष्ठांकः.	पंक्त्यंकः.	अशुद्धं.	शुद्धम्.
३	११	विष्णो	विष्णोः
"	१७	इत्यस्यावृत्ति	इत्यस्यावृत्तिः
"	२०	विधिः	विधिः
"	२४	स्वीयमस्यास्तीति	स्वमस्यास्तीति
२	५	अस्मिन्	अस्मिन्
"	९	सेनापत्यं	सेनापत्यं
"	२४।२५	प्रयोगो साधु	प्रयोगोऽसाधु
"	२५	निपातमव्ययमिति	निपातमव्ययमिति
"	२६	सुप् इति	सुपः इति
"	२९	च । अपि	च अपि
"	२९	अथ	अथो
३	७	कीर्ति	कीर्त्ति
"	९	संरक्षुः	संरक्षुः
"	२७	कीर्ति	कीर्त्ति
४	४	देवैर्ब्राह्मणान्	देवैर्ब्राह्मणान्
"	११	सुराजन्वात्	सुराजत्वात्
"	१२	लङ्	लङः
५	२२	गंधस्यो	गंधस्ये
"	३३	पाठांतर	पाठांतरं
६	२६	अथ	अथ
७	८	तन्त्रप	तन्त्रप
८	१९	रजः । कृष्य	रजःकृष्या
"	२२	इत्यणि	इत्यण्
९	११	उत्पत्यै	उत्पत्यै
"	२३	महत्तमाः संति	महत्तमाः तरवः संति
"	"	तरवरा	तरव
१०	१२	शुष्का	शुष्का
११	६	ककुब्	ककुब्
"	३२	यदि यद्वा । यदि	यदि इह यद्वा यदि
१३	७	लाक्षिकया	लाक्षिकया
"	१५	सकामाकृतं	सकामाकृतं
"	१८	जातीत्यमर	जातीत्यमरः
१४	३३	यत्वंधु	यद्वंधु
१७	१६	प्रस्तुतेन प्रस्तुतस्य	प्रस्तुतेनाप्रस्तुतस्य
१८	२०	कोकश्वके चक्रवाके	कोकश्वके चक्रवाके
१९	३	वीरोधृते	वीराद्धृते
"	२६	शयित	शयित
"	३२	पचायच	पचायच्

(२)

शिवकाव्यस्योत्तरार्धस्य शुद्धिपत्रम्.

पृष्ठांकः	पंक्त्यंकः.	अशुद्धं.	शुद्धम्.
"	३२	तत्त्वं	तत्त्वं
१०	८	बलात्	बलाद्
"	१२	लुङि०	लुङि०
१२	१३	स्थिता	स्थिता
"	३१	मोचयति संति	मोचयती सती
"	"	इण	इण्
"	३२	गादेशे	गादेशे
"	३३	भृत्	भृत्
१३	११	यस्या	यस्याः
"	२५	आदर्शयती	संदर्शयती
१४	११	कीर्तिः	कीर्तिः
१५	१	फलैः	फलैः
"	१०	न नर्तु	न नर्तु
२६	५	तत्	तद्
"	२५	त्तल	त्तल्
२७	१०	भू	भृ
२७	१०-११	द्वित्वे । अर्ति	द्वित्वे अर्ति
"	१३	तुल्य	तुल्यः
"	२२	प्रस्तुतेन	प्रस्तुतेन
"	३२	पथ	पथं
२८	३	संहतवान्	संहतवान्
"	१४-१५	पांडविये	पांडवीये
२९	५	लघिष्ठा	लघिष्ठा
३०	२	सहितोऽयुताभ्यां	सहितो युताभ्यां
३१	१६	यमराट्	यमराड्
"	३०	इञ्	इञ्
"	३२	द्विजेशे	द्विजेशे
३२	१	कीर्ति	कीर्ति
"	२२	प्रस्थिताः	अत्र स्थिताः
३३	२२	हिरण्यं	हिरण्यं
३५	२७	ठित्वात्	ठित्वात्
३६	१०	यथेष्ट	यथेष्टं
"	१३	बाहुल्या	बाहुल्यार्थं
"	१६	ममेषु	ममेषु
३७	१९	बाहिःपट्टि	बाहिपट्टि
"	"	यञ्	यञ्
३९	३८	संयुक्तैः इति	संयुक्ते यजः इति
४०	१७	स्थिति	स्थिति
"	"	त्रल्	त्रल्
"	११	पूजनेत	पूजनेन

पृष्ठांकः.	पंक्त्यंकः	अशुद्धं.	शुद्धम्.
"	२१	व्ययीः	व्ययी
४९	१	कुङ्गामभूत्	कुङ्गामभूत्
"	१६	महाराष्ट्र	महाराष्ट्र
"	३०	तत्संबुधौ	तत्संबुधौ
४३	६	यद्वा	यद्वा
"	२९	यद्वा	यद्वा
"	३२	सेना व्यूह	सेनाव्यूह
४४	१०	रुदः	रुदः
"	२९	सर्वैकदेशपुण्यान्	सर्वैकदेशसंख्यातपुण्यान्
४६	१३	उरुत्तर	उरुत्तर
४७	२३	कालि किं	कालि तदेहः तस्य देहः किं
४८	२०	भृतजनभरणे	भृतजनभरणे
५०	३०	उद्गमस्थानं । नराः	उद्गमस्थानं नराः
५६	१	गोपालबालोद्धव	गोपालबालोद्धव
५७	१०	उद्धवोसी	उद्धतोसी
"	३२	स्वगमन	स्वर्गगमनं
५९	३३	बाल्य	बाल्य
६०	२	सदासि धारिणो	सदासिधारिणो
"	१२	बिडालमकैवृकै	बिडालमकैवृकै
६१	२०	मिलिता	मिलितान्
"	२१	गमयति	गमयति स्म
६२	३२	लीलयेति	लीलयेति
६३	२५	अधिष्ठिता	अधिस्थितां
६४	१	जितैर्जितरिपुत्रजैवीर	जितैर्जितरिपुत्रजैवीर
६५	११	तदा	तदा
६६	२	निहृतागच्छद्	निहृतागच्छद्
"	१३	अन्वर्थसंज्ञा	अन्वर्थसंज्ञां
६७	१३	भूरादेशो	भूरादेशः
"	१८	हेतु-	हेतुः
"	१९	कालोः	कालो
६८	२५	मानोः	मानोः
"	२६	तैः	तैः
६९	८	तत्सङ्गर्णमणि	तत्सङ्गर्णमणि
"	१०	निःप्रभा	निःप्रभा
"	२२	तथोक्ता	तथा च
"	३०	निःप्रभाः	निःप्रभाः
७१	८	यायान न	यायाञ्च
७३	१४	सेनापत्योः	सेनापत्योः
७४	१४	शत्रुमताभिज्ञानार्थे	शत्रुमताभिज्ञानार्थे
"	२८	प्रतिर्वयं	प्रतिर्वयं

(४)

शिवकाव्यस्योत्तरार्द्धस्य शुद्धिपत्रम्.

पृष्ठांकः.	पंक्त्यंकः.	अशुद्धः.	शुद्धम्.
७१	२	क्षणात्	क्षणात्
"	१४	वायुर्वनीव	वायुर्वनीव
८०	१५	जिज्येष्	निजियेष्
८२	२५	हीत	इति
८३	१३	धर्म	धर्म
८५	११	स्तुरङ्गवर	स्तुरङ्गवर
८८	१	विद्योतता	विद्योतता
८९	२	बहुधा निबद्धा	बहुधानिवद्धा
९०	५	स सुखं	स सुखं
९१	२७	वसु	वसु
९२	१७	हरपस्यावृत्ति तदेष	हरपस्यावृत्तिः
९३	१	शिवकाव्यम्-२०	शिवकाव्यम्-१८
"	२८	कश्चिन्नापमयते	कश्चिन्नाप नयते
९५	११	पूजायत	पूजोद्यत
९६	६	पुरिताभून्मही	पुरिताभून्मही
१००	१५	तेषां	तेषां
"	२४	योभिः	यानि
१०२	१६	पुर	पुरा
१०५	३०	यतः	अतः
"	३३	ततः	तथा
१०९	२३	यदाः	यदा
१०७	२७	वाक्य	वाक्यं
१०८	१८	पपात्	पपात
१०६	२६	सन्	सन्
१११	६	• लोत्ते •	• लोत्त •
१११	२५	• मयित •	• मथित •
११२	२८	• ज्ञातो	ज्ञातो
"	२९	सच्छब्द	सच्छब्द
११३	१०	प्रपातु.	प्रपातु.
११४	१	पूर्वाद्द्विर्गतो सप्तमदशम- ध्वमस्कारः	सप्तमदशमध्वमस्कारौ
११५	२	साक्षिपातिकरागे	साक्षिपातिकरोगे
११६	१	पूर्वाद्द्विर्गतो एकादशमध्व- मस्कारः	एकादशध्वमस्कारः
११६	१५	वसनैस्तेलाङ्गैः	वसनैस्तेलाङ्गैः
"	२८	अश्वधिरोह	अश्वधिरोह
११७	१८	श्लोकाश्वा •	श्लोकाश्वा •
१२०	१६	वर्गावप्यो.	वर्गावप्यो
१२५	२८	अग्निहवाङ्	अग्निहवाङ्
"	२९	धान	प्रधान

समाप्तम्

भावैरालिंगितोहं सखिभिरिव समं सात्विकैरुत्सवैः* ।
 युक्तो मुक्तोक्तिनृत्या दूर इव च जनौ त्वं वदास्यां कदा स्याम् ॥ १८ ॥
 श्रीमत्या भीमरज्यास्तटभुवि भवता तिष्ठता विष्टपेश ।
 स्वामिन् सौभाग्यमस्या गमितमतिनुतिं स्वर्धुनीभाष्यतोपि ॥
 पाथःश्रीद्विपंकामलमियमवनीमेव नो चद्रभागा ।
 कर्तुं कार्यं त्रिलोकीमपि च विनयते तीर्थपादप्रिया ते ॥ १९ ॥
 देवास्तीर्थानि संतः खलु सततमपि स्नातुमायाति हर्षा- ।
 दित्यं साधूक्तमेव श्रुतमसकृदये देव दासेन ते मे ॥
 तस्मादस्माकमेषा सकलमलधिया नाय मातेव सदाः ।
 पंकप्रक्षालनेन प्रियमुचितमरं किं न कुर्याद् दयार्द्रा ॥ २० ॥
 भोः श्रीमद्विष्णु श्रीपतिमतिथिरहं त्वाप्नुपेतोस्मि किं मा ।
 सत्कार्यं नाद्रियते व्रतं भवदनुगाः साधवः सद्भिचाराः ॥
 ब्रह्मण्यस्त्वं तु लक्ष्म्या वससि दयितया नित्यमंतःपुरे हा ।
 कष्टं नष्टं व्रतं ते मम च यदफलप्रार्थनः सन् निवृत्तः ॥ २१ ॥
 भो ब्रह्मन् पुंडरीक द्विजवर भवतः स्वास्थ्यमभ्येतु चित्तं ।
 दीनास्तापत्रयार्तान् शरणमुपगतानुद्धरिष्येहमाशु ॥
 इत्येवं सुप्रसिद्धं सुरमुनिसविधे यत् प्रतिज्ञातमग्रे ।
 तत् सत्यं सत्यसंधस्वामिह कल्पियुगे कुर्वधीरे नमस्ते ॥ २२ ॥
 दुःखाब्धेरुद्धतानां प्रभुवरं भवता माह्वशाना जनाना- ।
 माकंठं तर्पितानामलममृतरसेनोत्तमेनादरेण ॥
 आशाभिः पुष्कलाभिर्जगति नृपसुरैरप्यरं दुर्लभाभिः ।
 प्राप्तं पूर्वं यशस्ते परममिह पुनः प्राप्यमप्यामुहोश ॥ २३ ॥
 दीनानां दैत्यनाशात् समुपगतमुदामाननादादरेण ।
 प्रोद्धृता आशिषस्त्वां पतिमभिवृणते कांतमेकं वरेण्यं ॥
 दंड्यो दुष्टोस्मि यद्यप्यहमुचिततरा मे ग्रहीतुं कुबुद्धेः ।
 राशाराशीविषस्यापितमग्निरिव ते स्यात् प्रभो भूषणाय ॥ २४ ॥
 इति श्रीमद्रामनंदनमयूरेश्वरकृतं पांडुरंगस्तोत्रं संपूर्णम्

अथ गंगाविज्ञप्तिः.

जय जय भगवति गंगे त्वं गेयगुणा प्रतीप-सुत-दयिते ।
 अयि तेऽस्तु दया त्वत्तोऽन्ये ये दीने न हि क्षमा मयि ते ॥ १ ॥

* या चरणांत एक अक्षर कमी आहे.

नमनादमनाक्करुणे देवि भवत्या भवव्ययाशमनाः ।
 अमिताः प्रजाः कृतार्याः प्राप्ता भव्यं वरं परं शमनाः ॥ १८ ॥
 स्पृष्ट्वा त्वा मां वातः स्पृशतु सुखं स्वमिव बालकं तातः ।
 मास्तु मम विपदि पातः संसारात्तारयाशु भो मातः ॥ १९ ॥
 भवती विनात्र मुदितं कर्तारो दीनमातुरं के ते ।
 मलिनोपि शिशुरशंकं सुखमयमपि लुठतु मातुरं के ते ॥ २० ॥
 शरणागतस्य मम खलु तव चापि यशस्करीमिमा मुक्तिम् ।
 मानय मा नय निकटं परिपालय देहि वत्सले मुक्तिम् ॥ २१ ॥
 संतापमपाकतु कादंबिन्या यथा मयूरेण ।
 गंगया विज्ञप्तिः प्रेम्णैव तया कृता मयूरेण ॥ २२ ॥
 श्रीरामनन्दनमयूरेश्वरकृता गंगाविज्ञप्तिः समाप्ता

अथ श्रीहरिसंबोधनस्तोत्रम्-शार्दूलविक्रीडितवृत्तं.

कौसल्यासुत देवकीसुत यशोदापुत्र गोगोपिका- ।
 सूनो पृथितनूजनेऽदितिविकुंठाजानसूयात्मज ॥
 रोहिण्यात्मज देवहूतितनय श्रीरेणुकानन्दम् ।
 ब्रह्माद्युद्भवमूल निस्तुल गुणैकालंकृते पाहि मां ॥ १ ॥
 कालिदीतठकेलिलोल ललनालास्यैकबद्धादर ।
 क्रीडानिर्जितकालिय स्मयमहादावानलप्राशन ॥
 कृष्ण क्लेशविनाशनाखिलकलाकीतूहलालंकृत ।
 क्रूरातिसमूहकाल करुणावारानिधे पाहि मां ॥ २ ॥
 कस्तूरीतिलकाभिराम कलिताकालांबुदात्मच्छवे ।
 कुंजारण्यविलासकोकिल कलालापैकलुब्धश्रुते ॥
 कर्णालंबिविलोलकुंडल करे वेणो गले कौस्तुभ ।
 भ्राजत्कांचनकांतिचैल शिखिपिच्छोत्तंसभृत् पाहि मां ॥ ३ ॥
 खड्गालंकृतबाहुदंड खगमेशस्यंदन ख्यातिभृत् ।
 खर्वाभूत कृतप्रसाद खलखद्योतप्रदीपायित ॥
 खेदानाप्त खरासुरांतक खरेषुस्तोमतुणीरभृत् ।
 खेलत्खेचरखंजरीटनपनागीतोन्नते पाहि मां ॥ ४ ॥
 गोधीगोचर दूरगूढगिरिमन् गीतामृतांभोनिधे ।
 गोपीगोरसभुगुहागत गृहस्थश्रेष्ठ गुप्ताशय ॥
 गीतपत्युत्तम गुर्वनुग्रहगृहीतागाधलीलातनो ।

मराठीचा विकास : महाराष्ट्राचा विकास

श्रीहरिसंबोधनस्तोत्रम् .

दुष्कादीनवदावदाव दयितानादिस्मृते पाहि मां ॥ १३ ॥
 दोषज्ञ द्रविणप्रद प्रथमजाभिज्ञ क्रियाज्ञ क्रते ।
 वैकुण्ठाधिपते इदव्रत जितक्रोध प्रतीपातक ॥
 कैवल्येश्वर देव केशव हृषीकेशाक्षराधोक्षज ।
 द्वारावत्यधिराज रुक्मिमदजित्सीमातकः पाहि मां ॥ १४ ॥
 धर्माध्वावन धन्य धीर धरणीधाधार धीप्रेरक ।
 ध्येयध्याननिविष्ट धार्मिक धृतानेकाद्य काल ध्रुव ॥
 धानामुष्टिसुतुष्ट धेनुचरणप्रोद्धूतधूलिमिल- ।
 द्वाराधूसर धीमतां धन धृताजीर्णद्वते पाहि मां ॥ १५ ॥
 नित्यानन्द निसर्गनिर्मल निधे नागेश्वर नारायण ।
 न्यासीशान नवीननीतिनिपुण न्यग्रोध नासीरभृत् ॥
 नानारूप निरीह नाथ नृहरे निर्माय नाकेश्वर ।
 न्यायात्मनृपते नमस्कृतिगते नानानुते पाहि मां ॥ १६ ॥
 नन्दाग्नसन्तोषुकाजगरभिद्युग्मार्जुनोन्मूलन ।
 द्रव्येशानुग शंखचूडदमनारिष्टप्रलंबातक ॥
 केशिद्वेषण धेनुकांतक तृणावर्तज्ञ विघ्नापह ।
 स्वीयानन्दकरावतार खलजिद्राधापते पाहि मां ॥ १७ ॥
 पद्मावल्लभ पद्मनाथ परमप्रख्यात पायोदर ।
 प्रख्य प्राज्ञ परात्पर प्रशम्भितापारप्रपन्नापद ॥
 पृथ्वीपालक पापिपातन पुरारातिप्रमोदास्पद ।
 प्रेक्ष प्रेमल पार्यसूत पुरुजित्पूर्णद्युते पाहि मां ॥ १८ ॥
 पारावारग पापपर्वतपत्र पर्जन्यकूपूतना- ।
 प्राणप्राशन पद्मसंभवपितः प्रेक्षावतां पूर्वज ॥
 पुण्याख्यान पुराणपूरुष पदानम्रापदुद्धारक ॥
 पूताख्य प्रणवापराजित विपत्पायस्तरे पाहि मां ॥ १९ ॥
 प्रद्युम्न प्रथितप्रभाव प्रेक्षिताशन्न प्रजापालक ।
 प्रब्रह्मप्रेक्षितकृत् प्रसादसुमुख प्रांशोऽपवर्गप्रद ॥
 प्रीत प्रीतिकर प्रयागसदन प्राणिप्रयासापह ।
 प्रज्ञानाकलित प्रपंचराहित प्राचां पते पाहि मां ॥ २० ॥
 ब्रह्माश्रय्य बुधेन्द्र बुद्धिद बलिन् बुद्धाख्य बुद्धाखिल ।
 ब्रह्मन् ब्राह्मण बाणबाहुदलन ब्रह्मण्य देवाब्जदृक् ॥
 बीभत्सुप्रिय बालकृष्ण बलभिद्वंधो बक्रारे बकी- ।

मोरोपंतकृतं

क्ष्वेडस्तन्यनिबद्धतृण बलिभूयाच्चावटो पाहि मां ॥ २१ ॥
 बद्धोन्मोचनकद्विभीषणसख ब्रह्मद्विडुसादन ।
 ब्रह्मास्त्रानलदग्धशात्रव बृहत्कीर्ते बलैकार्णव ॥
 बाणव्रातनिकृत्तराक्षसचमूतुगोत्पतन्मस्तक- ।
 व्यूहाच्छादितविबभास्कर कृतानेकस्तुते पाहि मां ॥ २२ ॥
 भीमास्वंतक भीष्मसंस्तुत भुजंगेन्द्राभनाहो ऽभव ।
 भ्राजिणोऽभयदानदक्ष भरतभ्रातर्भृशोदाहृत ॥
 भूषाभूषण भूतिभासुर भिषगभैषज्यकृद्भारभृत् ।
 भैष्मीभर्तारिभारिविक्रमगते भृत्यारिभित्पाहि मां ॥ २३ ॥
 भक्ताभीप्सितभद्रभव्यचरिताभोधेऽभिरामाकृते ।
 भूमन् भीहर भूभरापह भवभ्रातिघ्न भूतिप्रद ॥
 भावायत्त भजज्जनास भगवन्भास्वत्पराध्वप्रभ ।
 भ्रूसंकेतवशानुवर्तिजगदुद्धूतिक्षते पाहि मां ॥ २४ ॥
 मेघश्याम मनोजमन्मयखने मानाथ मीनाकृते ।
 मायाधीश्वर मानमानमधुभिन् मायिन्मुरद्वेषण ॥
 मूर्तानंद महेश माधव मुने मात्सर्यमोहातिग ।
 म्लायत्सज्जनसस्यपूर्णकरुणावृष्टे महन्पाहि मां ॥ २५ ॥
 माकैडेयगुरो मृडार्चितमहाशक्ते मनो मंत्रकृत् ।
 मांगल्याभिध मंजुरूप मधवन् मातैह मृत्युंजय ॥
 मुक्तालंकृत मुक्तपूजित मनोवाक्कायकर्मातिग ।
 मुँछोत्सादन मुक्त मुक्तिद महोराशे मधो पाहि मां ॥ २६ ॥
 यज्ञाधीश यशोनिधे यदुपते योगेश योगीश्वर ।
 ध्येयाग्निद्वय यत्नलभ्य यमिद्विश्राम यत्युत्तम ॥
 यातायातविरामकारण यमाद्यष्टांगयोगस्थिते ।
 यजन् यज्ञशरीर यज्ञफलभुक् यज्ञातकृत्पाहि मां ॥ २७ ॥
 रोलंबालक रोहिताक्ष रणजिद्राग्निन् रसज्ञधिकृत् ।
 रत्नाधीश्वर रेणुकेय रिपुभिद्राजोवपत्रक्षण ॥
 रक्षादक्षिण रैवताहितरते रोगघ्न रौद्राकृते ।
 रुद्राराधितपादपल्लव रमारंग प्रभो पाहि मां ॥ २८ ॥
 श्रीमद्राघव रामभद्र रमणीयोदारकीर्ते रवे ।
 राजाभिष्टुत राजराज रघुवंशोत्तंस रक्षोतक ॥
 रामारंजन राम रावणारिपो रात्रिचरत्रासकृद् ।

श्रीहरिसंबोधनस्तोत्रम्

रोचिष्णो रघुवीर रत्नरचिताकल्प प्रभो पाहि मां
 लावण्याकर लोभनीयललितव्याहार लक्ष्मीपते ।
 लीलामानुष लक्ष्मणाग्रज लयोत्पत्तिस्थितिप्रेक्षक ॥
 लोभानास्पद लोकलोचन लसल्लक्ष्मन् ललामाबुधे ।
 लंकेशांतक लेखमोचनयशोलोल प्रभो पाहि मां ॥ ३० ॥
 वेदोद्धारक वेदवेद्य विषयव्यावृत्त विद्यानिधे ।
 विश्वव्यापक वेणुवादनपटो विदुल्लताभांबर ॥
 विष्णो वामन वासुदेव विनतावेशावतंसवज्र ।
 व्यालाधीश्वरतरुण वासववरव्यूह व्रतिन्पाहि मां ॥ ३१ ॥
 वीर्योदारविराजमानविरते वर्ण्योवदान व्रजा- ।
 लंकार व्यसनघ्न वारिरूढभृद् विद्वंश्च विश्वंभर ॥
 विश्वास्यव्यपकारवित्तम वराहाकार विश्वंभरो- ।
 द्वारोदार विशिष्ट विश्ववरद व्योमावधे पाहि मां ॥ ३२ ॥
 घालिध्वंसन वार्धिवंधन वसिष्ठात्मात्महृद् विश्वदग् ।
 विश्वामित्रमखावन व्रतिपते वीदेहकन्यापते ॥
 विख्याताद्भुतलील बाडववधूत्रीडाव्ययावारण ।
 व्यापारांगिरजस्कवारितविपन्नाधे विधे पाहि मां ॥ ३३ ॥
 शीरे शाश्वत शुद्ध शोभन शतानंद श्रितानंदकृत् ।
 शर्व श्राव्यगुण श्रमापह शरण्याघ्रे शुभोत्पादक ॥
 शोचिष्केश शताव्ह शोकशमन श्रेयस्तते शापह- ।
 च्छंभो शंकर शर्वरीकरशरच्चंद्रास्य भो पाहि मां ॥ ३४ ॥
 शूराग्रेसर शांत शांतिद शमिन् शोभाकर श्रीकर ।
 श्रंकांत श्रुतिशेवधे श्रुतिशतांतःशंसित श्रीपते ॥
 श्यामांग श्वसनस्वरूप शरणप्राप्ताक्नीकाहृत ।
 श्रीजाने शिशुपालशासन शिव श्रीश्रीनिधे पाहि मां ॥ ३५ ॥
 शीलालंकृत शेषतरुपशयन श्रद्धालुसंशीलित ।
 श्वेतद्वीपपदस्थिते शतधृते शपाशताभाशुक ॥
 शर्माप्ति शिपिविष्टशत्रुशमन श्रेष्ठश्रुते शारदा- ।
 शब्दागोचर शक्तिशंसन शुचे शास्त्रारणे पाहि मां ॥ ३६ ॥
 शब्दब्रह्मशरीर शास्त्रकुशल श्लाघार्ह सच्छेखर ।
 श्लोक्य श्लक्ष्ण शिखोद्गच्छिच्छमुकुट श्यामासमालिंगित ॥
 शश्वच्छोभित शर्मकच्छतमल श्राद्धेश शुद्धागम ।

मीसेपंतकृते

श्रोतसांकितवक्ष शारदशशिञ्जल प्रभो पाहि मां ॥ ३७ ॥
 सूक्ष्म स्वच्छ सुधाशुसुंदर सुदृक् सर्वज्ञ सर्वेश्वर ।
 खलः साधुसहाय सज्जनसख स्वाधीन सत्यप्रिय ॥
 सत्यावल्लभ सत्यसंगर सुभद्रासोदर स्वंगद ।
 स्वामिन् सामग्य सीरहेत्यनुजने सन् सत्कृते पाहि मां ॥ ३८ ॥
 सुत्रामानुज सात्वतर्षभ सहस्राक्षाग्निदोर्मस्तक ।
 स्वर्भूसिद्धसमूहसेव्य सुभग स्वंग स्वतःसंभव ॥
 सर्वाध्यक्ष सुजात सिद्धिद सुहृत्संसारसंतारण ।
 स्वामिन् सारसनेत्र सात्विक सुखस्तोमारणे पाहि मां ॥ ३९ ॥
 सत्यज्ञाननिधे कलाकुलनिधे कारुण्यवारां निधे ।
 शद्ब्रह्मनिधे यशोमृतनिधे विश्वेष्टलोलानिधे ॥
 नानारत्ननिधे जगन्प्रयनिधे लावण्यपायोनिधे ।
 कल्याणैकनिधे महागुणनिधे तेजोनिधे पाहि मां ॥ ४० ॥
 हर्षक्षानन होमनिष्ठ हुतमुद्योतहविर्भोजन ।
 श्चामन् ज्येष्ठकाल हंस हितकृद्वेलाजितद्वेषण ॥
 हारालंकृत हेमभूषण हताराते हराराधक ।
 श्चादिन्याभ धनुर्लताधर हरे हर्षांबुधे पाहि मां ॥ ४१ ॥
 क्षेत्रज्ञ क्षमिणांवर क्षितिभरक्षत्रापह क्षोभण ।
 क्षुत्तृष्णादिविकारषट्करहित क्षमानिर्जरैकप्रिय ॥
 क्षत्तृप्रेमपद क्षताहितमद क्षेमालय क्षौद्रवाक् ।
 क्षेत्रेश क्षणदाचरेशदमन क्षोणीपते पाहि मां ॥ ४२ ॥
 क्षीराभोनिधिमंदिर क्षणकर क्षांतापराध क्षम ।
 क्षाम क्षीणविवर्धन क्षपितरूक् क्षुण्णामुरानीकप ॥
 क्षेडघ्नीवनुत क्षुमासुमनिभ क्षुब्धाब्धिफेनस्मित ।
 क्षिपोद्धारफरोहित क्षरपर क्षेत्रस्थिते पाहि मां ॥ ४३ ॥
 सत्वाद्यप्रकृते पगस्तनिकृते निर्दोषमोदाकृते ।
 सर्वत्रोपकृते विगीतविकृते लब्धात्मवित्सकृते ।
 नित्यानंदधृते दयाल्यमतेऽन्वर्थापवाधस्तुते ॥
 भक्तस्वर्गतते क्षताहिततते लक्ष्मीपते पाहि मां ॥ ४४ ॥
 बिद्वद्बृंदपते तपोनिधिपते तत्त्वज्ञगोष्ठीपते ।
 पुण्यारण्यपते बहुप्रदपते सद्बीरसेनापते ॥
 योगाभ्यासिपते क्षमाधनपते विष्वग्दयाकपते ।

१५ क्र.दे
पाठविले

। असतां आम्हांस पोचेल.

१. ए. प्रोफेसर मुंबई.

एम. ए. बडोदे.

३. के. वी. ए. हायस्कूल ठाणे.

वटणीस सायेर इंदूर.

वांफेकर अ० मा० मिटीस्कूल, नागपूर.

ओक असि० मा० संबलपूर.

नातू अ० मा० हायस्कूल, वेल्गाव.

गद्रे अ० मा० हायस्कूल, कोल्हापूर.

नी भाटये वकील रत्नागिरी.

महाजनी, एम. ए. उमरावती.

रामचंद्र आत्रे हे० मा० हायस्कूल, भिरज.

” ” रामचंद्र बळवंत खाडेकर, ग्वाल्हेर.

” ” गोविंद रामचंद्र केळकर इंग्लिश मास्तर वसई.

(३.) हे पुस्तक सर्वास घेण्यास सुलभ पडावे म्हणून याची किंमत

वर्षास आगाऊ १ रुपये ८० ह० ६६. मागाहून ५ रुपये ६८.

आगाऊची मुदत पुस्तक घेऊ लागल्यापासून दोन महिन्यांचे आत

समजावी. पोष्टाची तिकिटें पाठविणे शक्यास ती अर्धा आणा

किंमतीची असवी व रुपयास ६६६ प्रमाणें वर्तावळ्या पाठवावा

(४.) ह्या पुस्तकासंबंधानें पत्रव्यवहार, मानेआर्डरी इगैरेचा

करणें तोः-काव्येतिहास-संग्रह व्यवस्थापक नाणें ह्या

घट्यावर करावा.